

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

NYÓLCADIK ÉVFOLYAM.

IX-dik füzet.

1877.

Szeptember.

I.

Gondolatok zsoltárénekeink kijavításáról, a nyolcadik zsoltár részletes felmutatásával.

Aki tudja azt, hogy a mi köz isteni tiszteletünknek mily lényeges alkatrésze az egész gyülekezet egyetemes éneklése s hogy magyar református népünknek is mily nagyfontosságú drága lelki kincse az énekes-könyv, melynek a nemzeti izlésre és művelődésre való erős befolyása is tagadhatatlan, — az, kétségkívül őszinte örömmel üdvözölte azon mozgalmakat, amelyek nálunk, elavult s e miatt már-már alig használható énekes-könyvünk kijavítására nézve megindultak.

Mikor fognak e mozgalmak ohajtott eredményhez vezetni, sőt hogy épen ilyenhez, vezetni fognak-e valaha? ki tudná megmondani! Annyi bizonyos, hogy miként egyéb közügyeinkre, úgy épen énekes-könyvünk kijavításának ügyére tekintve is, legalább ez idő szerint nem sok örvendetes jelenséggel találkozhatunk. A mi különben nem is nagy csuda. Acerba fata hungaros agunt!

Vajha minél nagyobb számmal támadnának pedig már
PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

vallásunknak és egyházunknak oly igaz barátai, akik épen ily körülmények között sem hallgatnának sokáig, hanem szólnának mind alkalmas, mind alkalmatlan időben, habár gyakori félreértésekkel sőt egyenes sérelmekkel találkozoznának is, s hintenék amagot, az arra való helyen és időben, habár tudnák is, hogy csak unokáik fogják élvezhetni annak gyümölcseit.

Addig is, míg ezen ohajtott idő eljön, részemről ismét néni tölem telhető csekély szolgálatot akarván tenni énekeskönyvünk kijavitása nagyfontosságú ügyének, azt ohajtanám most, habár töredék vonásokban is kimutatni, hogy a kijavitással mily pont felé s mimódon kellene törekednünk. E célból azonban, nem elméleti véleményeket szabályokat közlök, hanem egyenesen a gyakorlati térre lépek, felveszem t. i. a 8-dik zsoltárt s versről-versre közlöm:

1. A francia szöveget, amely eredeti első alapja mindazon francia szabásu zsoltárverseknek, amelyek a reformált egyházban, különböző nyelveken, a Goudimél-féle melódiákra énekeltetnek. Közlöm pedig a francia szöveget, azon kijavitott alakban, amelyben az korunkban is használtatik, s nem kételkedem előre is egyenesen kimondani, hogy előttem jelenleg, ezen francia szöveg mutatja azon példányszerű tokot, amelyre zsoltárénekeinket nekünk is fel lehetne, sőt minden esetre fel is kellene emelni.

2. A francia után a Lobwasser-féle német szöveget közlöm, mely a régi franciának fordítása, s megjelenésekor valószínű szellemi forradalmat költött fel az énekügyben; a zsoltárversek és melódiák gyors szétterjedésére többet tett mint maga az eredeti francia, nem azért, mintha annak szépségét meghaladta vagy csak meg is közelítette volna, hanem azért mert nyelvezete egyszerű, világos, könnyen érthető s az illető református írók s tudósok előtt azon időben a német nyelv sokkal ösmeretesebb volt mint a francia.

3. Lobwasser után nyomban Szenci Molnár Albert jö, hogy a tisztelt olvasó is láthassa, hogy a magyar egyenesen a németből van fordítva.

4. Ezután Spethe András mértékes és rimes s épen

azért néhol erőltetett és homályos, de azért, általában mégis nem mindennapi gyönyörrel olvasható latin szövege állandó, a melyet Molnár Albert bizonyosan ösmert s néhol hihetően használt is. A Molnár zsoltárait magyar verssel üdvözlő Farkasfalvi Filicki János, ezt mondja a Spethe latin zsoltáiról:

Melynek az ő gyönyörű ékes voltát,
Még Orféus sem győzné meg nótáját.

5. Végre jö egy Schaffhausen kántonbeli újabbkori német szöveg az 1841-dik évi énekes-könyvből. E német szöveget, amely nem fordítás, tartom a francia után legszebbnek.

Szólni fogok utóljára egy angol s egy bern kántonbeli német szövegről s a Baksay Dániel és Szász Károly szövegéről is. Ezeket már a fentebbiekhez azért nem sorozhattam, mert össze vannak huzva s kevesebb versszakból állanak mint amazok.

Mindezekre én nem a költészet és verselés, hanem főleg az írásmagyarázat szempontjából fogok némi csekély megjegyzéseket tenni. Azt vizsgálom nevezetesen, hogy vajjon mennyiben hívek vagy hűtelenek a bibliai szöveg tartalmához és szelleméhez. Ne feledjük ugyanis, hogy Kálvint s az ő nyomába lépett reformátorokat s szigorubb református nemzeteket, azon meggyőződés indította és vezette a zsoltárénekek felvételére, mert sokkal célszerűbbnek és helyesebbnek tartották azt, hogy a köz isteni tiszteleten Isten lelkétől illetett tartalmu énekek adassanak inkább a gyülekezet szájába, mint pusztá, téveteg emberi elmeművek, amelyek mint a multak példája mutatta, temérdek zürzavarra és ferdeségekre vezettek. Ennélfogva több református népeknél, majdnem teljes két századon keresztül, valamint az egyházi beszéd nem egyéb volt mint írás magyarázat, ugy a közénekes könyveket is csak a zsoltárok s még néhány, de a szent-írásból vett énekek alkották, s magok a könyörgések is, nem egyszer csupa szentírásbeli helyekből valának szerkesztve. Sőt még az újabb időkben is, pl. a francia reformátusok 1852-dik évi párizsi kiadásu énekes-könyvében, amelyet épen most használok, mig a zsoltárok magok a tiz parancsolattal s a Simeonénekével a 11—388

lapokra terjednek, addig a többi énekek csak a 389—452 lapokat foglalják el.

De a mult és jelen tényleges példáitól eltekintve s csupán a dolog természetét véve figyelembe, azt mondhatjuk itt is, hogy ha zsoltár, hát legyen zsoltár! Mert nem csak igazságtalanság és képtelenség, hanem épen botrányos nevetés is lenne, azt mondani pl. valamely énekről, hogy „im ez a 8-dik zsoltár!“ s ebben az énekben aztán, részben vagy egészben mégis oly dolgokat mondani, amelyek ama zsoltár bibliai szövegének tartalmával és szellemével vagy nem egyeznek, vagy talán épen homlokegyenest ellenkeznek. Teljességgel nem azt értem tehát, hogy a zsoltárének a bibliai szöveg szavaiból vagy épen betűiből legyen összerakva és rimekbe verve; hanem a szöveg élő tartalmára és szellemére gondolok, amelyek iránti hűséggel, hogy valóban megférhet a legszebb költői felfogás és verseselés is, arra már a XVI-dik században példát adott a többek közt Marot Kelemen s remélem, hogy az alább közlendő sorokból is derülend e részben némi kis világosság.

Mielőtt az egyes énekversek részletes felmutatásához fognék, jónak látom, a most kezemnél lévő egypár tekintélyes írásmagyarázó nyomán, általánosságban jellemezni a szóban lévő nyolcadik zsoltár tartalmát.

Umbreit azt mondja, hogy „a kegyes zsoltár író, csendes ünnepélyes éjjelen, az égnek csillagaihoz emeli szemeit s azoknak erős ragyogásában, a világ mindenható teremtőjének munkáját szemléli. Fellelkesülve a felett, hogy az égnek magaslatai ily tündöklő bizonyosságot tesznek az Istenről, figyelmét a földre fordítja s a gyermekek és csecsemők szájából, az élet minden erőinek csodálatos teremtőjét és fentartóját dicsőítő örök hymnust hall. Mély megalázódással érzi az Isten és ember közötti véghetetlen távolságot; de ismét felemeli őt ama magasztos öntudat, hogy ő a helytartója a mennyei királynak e földön; enné fogva fentszárnyaló énekét, a vallásos alázatosság s az erkölcsi szabadság, őseredeti egységökben hatják által. . . Az ember bizonynyal Isten képére van teremtve,

öntudattal és szabadsággal felruházva, minden állatoktól különbözik ő; ura a földnek s uralkodik Isten művei felett; de Egyetlenegy előtt mégis meg kell hajolnia, az előtt t. i. aki önként lemondva hatalma teljességéről, ember fijának nevezte magát, s akinek megjelenésével tünt fel legelőször az igazságnak teljes világításában a zsóltáriró éneke. Csak az hódíthatja meg lélekben e földet, aki ő vele hitben, szeretet által egyesülve van. Ha van zsóltár, amely a Dávidtól származás királyi jelét viseli; ez mindenbizonyynyal olyan. A fejedelmi nagyság csillagfényével ragyog ez, deszól gyermeki nyelven is s az emberi szegénység érzetének megindító hangjain rebeg.“ stb. ¹⁾

De Wette azt mondja, hogy e zsóltár „dicsének a Jehovára, általános álláspontból, derült, emelkedett világnézlettel. A Jehova, mint e világnak s a természetnek Istene dicsőíttetik; az egyetemes emberi lelkesedés mellett, az egy nemzetre való szükkörű tekintet háttébe lép. — Jehovának, a menny és föld Istenének fensége s dicsősége hatja át a világegyetemet; mindenek, még a gyermekek és csecsszopók is hirdetik az ő dicséretét; a világegyetem Istenének vallja és ünnepli őt. És az ember, mily nagy hálával s dicsérettel tartozik ő neki. A csillagos ég dicső teremtője, kegyelmesen leereszkedett a méltatlan emberhez s őt a föld urává s birtokosává tette. Ezért magasztalja őt az egész világ.“ stb. ²⁾

Delitzsch is megjegyzi, miként már Umbreit és más írásmagyarázók is, hogy ez éneket vagy éjjel, vagy egyenesen az éjszakára gondolva szerzette Dávid. „A költő a csillagos égre gondol; szemléli Jahve hatalmának dicsőséges nyilvánulásait, s azután csendesen megáll az ember — az aránylag oly nyomorult parányi ember mellett, akihez Jahve sze-

¹⁾ Umbreit Fr. W. C. Doctor d. Theologie und Philosophie, ordentl. Professor der Theolog. und Philos. zu Heidelberg etc. Christliche Erbauung aus dem Psalter. Zweite verbesserte und vermehrte Ausgabe. Hamburg. 1848. 19—20. l.

²⁾ De Wette W. M. L. Commentar über die Psalmen. Vierte verbess. und vermehrte Auflage. Heidelberg. 1836. 117. l. De Wette előbb berlini, azután bazeli egyetemi rendes hittanár volt.

retetben leereszkedett és akit teremtményei felett urrá tett. Ezen zsoltár is mint a 104-dik, a teremtés mózesi előadásának lyrai viszhanga. Ewald, a teremtés homályába lövellött villámfénynek nevezi ezt.“¹⁾

Moll szerint is, hódvilágos csillagos éjjelen szereztette e zsoltár, s a szerzőt először a Teremtőnek az égboltozatról lesugárzó dicsősége hatja meg, s ennek hatása alatt magasztalja aztán, a teremtővel azonos szövetséges Istennek a romlandó ember iránt megmutatott jóságát, amely részint abban nyilvánul, hogy az ember mint Istennek képe uralkodik e földön a többi teremtmények felett, részint abban, hogy a szövetséges népnek tagjai részesülnek az igaz isteni kijelentésben és kegyelemben.“²⁾

Az újabb és legújabb korbéli említett négy, nagy tekintélyű irásmagyarázó után, felemlítjük azt is, hogy mit mond az öreg Kálvin, akit miként a többi szentkönyvekre, úgy épen a zsoltárookra nézve is, mindenjóraló protestáns theologus, mai napig elősmer kitünő tudós irásmagyarázónak. Kálvin azt mondja, hogy Dávid először ugyan Istennek az egész világ alkotásában s kormányzásában mutatkozó csudálatos hatalmát és dicsőségét tekinti, de ezt csak kevéssé érintvén, az irántunk való nagy jóságának szemléletében állapodik meg. És valóban, noha az egész természet rendében temérdek tárgyat találhatunk az Istennek dicsőítésére: minthogy mégis, a saját magunkon való tapasztalás jobban megindit bennünket, nagyon helyén van hogy Dávid Istennek az emberi nemzet iránti különös kegyelmét emeli ki, mert ez azon legvilágosabb tükör, amelyben szemlélhetjük az ő dicsőségét.“³⁾

Lássuk már most a fent kijelölt versszövegeket, a ki-mutatott rendben szakonként egymás után!

¹⁾ Delitzsch Franz. Doct. und Prof. der Theologie. Biblischer Commentar über die Psalmen. Dritte verbesserte und bereicherte Auflage. Leipzig. 1873. I. 108 l.

²⁾ Moll C. B. Dr. der Theol. General Superintendent, u. s. w. Der Psalter. Bielefeld u Leipzig. 1869. I. 70. l. — A Lange-féle Bibelwerk ó testamentomi folyamának XI-dik része ez.

³⁾ In librum Psalmorum Commentarius. 1564 37. l.

O notre Dieu, tout bon, tout adorable,
 Que ton saint Nom est grand et redoutable !
 Ta gloire eclate et triomphe en tous lieux,
 Et ta splendeur est audessus des cieux.

O höchster Gott, o unser lieber Herre,
 Wie wunderbar ist deines Namens Ehre!
 Der sich erstreckt über den Erdenkreis,
 Über den Himmel geht dein Lob und Preis.

Oh felséges Ur, mi kegyes Istenünk,
 Mely csudálatos a te neved nekünk !
 Nagy dicsőséged ez egész földre
 Kiterjed és felhat az egekre.

O Jova rex illustris angelorum,
 Nomen tuum quam laudibus piorum
 Extollitur mundi per ambitum,
 Coeli super fert astra transitum.

Unendlicher ! Dir unserm Gott und König,
 Sind Erd und Meer und Himmel unterthänig,
 Ja selbst die Himmel reichen nicht so weit,
 Als deines Namens Ehr und Herrlichkeit.

Ezek között legszebb, legerőteljesebb s a bibliai szöveg tartalmához és szelleméhez is leghivebb a francia és a helvét német vers. A latin oly eszméket is bevisz, amelyeknek a bibliai szövegben alapjuk nincs. Így pl. hogy a Jehova angyaloknak dicső királya s a kegyesek szerteszét magasztalják az ő nevét stb. mindezek igazak s bibliai eszmék s kifejezések; de itt most épen nem ezekről van szó; a Jehovát nem mint angyalok királyát, hanem különös nyomatékkal mint mi uralkodónkat, mi királyunkat fogja fel és imádjaa zsoltár író, s nem azt mondja itt, hogy a kegyesek, hanem hogy az egész föld és menny hirdeti az ő nevét s dicsőségét. A Lobwasser fordítása már gyenge viszhangja a franciának s nem csuda, ha ennek jelességét a magyar sem közelítheti meg. Erre azonban különösen is kell egypár megjegyzést tennünk.

Molnár Albertnek teljes igazsága volt, amidőn mindjárt az első sorban, a Lobwasser német lieb-jét kegyes-nek fordította, mert az ő korában ezen szó valóban élt és hasz-

nálatott ezen értelemben, mely az édesnek s kedves-nek synonymja. De ma már, sőt jó darab idő óta, sem az irodalom, sem a népnyelv nem használja többé a kegyes szót amaz értelemben. Egyszerűen el kellett volna tehát azt hagyni az énekes könyv legújabb debreceni kiadásából, sőt már a korábbiakból is, s valami más alkalmast tenni helyette pl. ily formán: Oh felséges ur, hatalmas Istenünk! stb. — Az utolsó sorban azt mondja Molnár Albert, hogy az Isten nagy dicsősége „fel hat az egekre;“ oly kifejezés, melyet a bibliai sőt épen a Lobwasserféle német szöveggel is igazolni nem lehet, s mely egyuttal azon balfogalomra vezet, mintha a nagy Isten természetben tündöklő hatalmának és dicsőségének eredeti első és fő alapja e föld volna, s innen hatna fel az egekre, holott a dolog a zsoltáriró szerént is inkább ellenkezőleg áll. Azt kellett volna vagy kellene tehát itt is kifejezni, amit a többi versszövegek ki is fejeznek, hogy t. i. az Istennek nagy dicsősége kiterjed földön és mennyen mindenfelé sőt túl hat a roppant egeken. Ezt különös erőteljességgel kifejezi a helvét szöveg. — Lássuk a 2-dik verset!

Le tendre enfant qui pend a la mamelle,
Prêche a nos yeux ta puissance eternelle;
Sa faible voix confond l'impiété,
Et du méchant condamne la fierté.

Dein Macht auch bey den Säuglingen ist zu spüren,
In ihrem Mund sie deinen Namen führen,
Durch sie zu Schanden machst du deinen Feind,
Und Rachgierigen der dein Macht verneint.

Dicsérnek téged még a csecsszopók is;
Szájokban viselik nevedet ők is,
Kik által ellenséget megejtesz,
És bosszuállót megszegyenitesz.

Lactentium tu praedicatoris ore,
Laudes tuas qui publicant honore,
Hostes quibus confundis improbos,
Ultoris et noxae facis modos.

Der Säugling schon muss deine Vorsicht preisen ;
 Ein schwaches Kind kann deine Kraft erweisen.
 Sein zarter Mund beschämt den frechsten Feind,
 Der deiner Macht noch trotzt und sie verneint.

A zsoltár írónak valódi költőileg fent szárnyaló lelke, leszáll nagy hirtelenséggel az égnek seregei közül, s azt mondja, hogy nemcsak a ragyogó csillagok tömérdek ezrei, hanem e földön a kis gyermekek és a csecsszopók is hirdetik az Istennek hatalmát. S valóban, ha elgondoljuk a gyermeknek már fogantatását, anyja méhében való titkos fejlődését, világra jövetelét, kicsiny testének parányi de nagyszerű csudálatos szervezetét, e szervezetnek s az egész testnek az emlön való táplálkozás folytán gyönyörű öszhangzattal való fejlődését; ha figyelünk e gyermekek eszmélkedésére, öntudatuk felébredésére, igénytelen, egyszerű, őszinte lényökre, gögicsélésökre s majd beszéllési képességeknek mintegy megfoghatatlan titkos forrásokból s gyakorta nagy hirtelenséggel rohamosan való fejlődésére: akkor valóban nekünk is vallanunk kell, hogy az Isten ezen csecsemők szájából is, a maga dicsőségét, bölcsességét s hatalmát hirdeti, s általuk elnémitja megszegyeniti az ő nevének ellenségeit és káromlóit.

Az írásmagyarázók közül némelyek s az általam ösmert zsoltárversek szerzői mindnyájan ebben állapodnak meg, s csupán mai értelemben vett csecsszopóra látszanak gondolni itt. Lehetetlen azonban figyelembe nem vennünk, hogy a bibliai szövegben nemcsak csecsszopókról, vagy beszélni nem képes kisdedeokról — infantes, — hanem ezeken kívül még, fejlettebb koru több éves gyermekekről is van szó. Így fogják ezt fel a legujabb tekintélyes írásmagyarázók is, s emellett megjegyzik, hogy Izrael népénél hajdan a csecsemők sem csupa infansok voltak, mert ott az anyák sokkal tovább szokták gyermekeiket szoptatni, mint nálunk.

Igy fogva is fel a dolgot, a második vers semmit sem vesz, sőt nyer, szépségére és tartalmának erőteljességére nézve. — Van valami megragadó, mélyen megindító a már fej-

lettebb koru pl. 7—8 éves gyermekek őszinte vallásosságában. Példát láttunk reá, hogy az ily koru gyermek, midőn egy gyönyörű szép tájékat nagy figyelemmel szemlélt, önként, magától elkezdé ama szép éneket: Áldjad lelkem az Urat és tiszteld; dicsőségével rakva menny és föld! Melyik jó érzésű atya vagy anya az, aki különös lelki gyönyört ne érezne, midőn gyermei imádkoznak; köz isteni tiszteleteinken a gyermekek karának együtt éneklése a gyülekezettel, nem megható-e? S valóban rut hálátlanság tölünk Isten iránt s nagy bűn magunk és maradékaink ellen, hogy az újabb időkben rendszeresen elvonjuk iskolásgyermekeinket a templomtól s uri nőink már nem tudnak énekelni a gyülekezettel együtt a templomban, hanem egészen római katolikus módra, imádságos könyvet olvasnak ők is. — Tanítsátok buzgón, szépen és szabályosan énekelni a gyermekeket s ez által jövő vallásosságuknak egyik fő alapját tevétek le, s oly kincset adtatok nekik, amely az élet szomorú óráiban, kimondhatatlan édes vigasztalás forrása lesz rájuk nézve.

Bizonynyal nemcsak csecsemőkről, hanem már fejlettebb koru gyermekekről is vagy on szó az evangyéliom azon megragadó pontjaiban is, amelyekben a Megváltónak a gyermekekhez való viszonya oly egyszerűen s mégis oly szépen és meghatólag rajzoltatik. Fejlettebb koru gyermekek valának pl. azok is, akik a nem sokára halálra keresett Jézust fenhargon üdvözölték a jeruzsálemi templomban, mondván: „Légy segítségül Isten a Dávid fíjának“, — és Jézus egyenesen a VIII-dik zoltár szó alatti versét alkalmazta reájok, a haragvó gonosz farizeusokkal szemben. — Ily értelemben kellene tehát javítani a kérdés alatti zoltárverset.

Ugy véve azonban a szó alatt lévő s fentidézett zoltárverseket, amint vannak, kétségen kívül legszebb és legjobb közöttök ismét a francia; itt már a helvét is messze marad tőle; legcsekélyebb pedig fájdalom! mind között a magyar! Ebben több kiigazitni való van. Így pl. nem mondjuk már ma azt, hogy „szánkban viseljük“, hanem ezt: „szánkban hordozzuk“. A „megejtesz“ és „bosszuálló“ szava-

kat, s az ezeknek megfelelő eszméket mindenestől ki kellett volna törölni; mert nincs ezeknek a biblia szövegben semmi nyomuk, nem is állhatnak meg szabatosan és szigoruan véve, az Istenről helyes fogalommal, a más nyelvű versfordítók is kikerülik őket s csak maga Spethe említ még némely régi latin nyelvű írásmagyarázókkal egyezőleg, ultort, azaz bosszuállót. A megejtés ami nyelvünkben, magában foglalja kisebb nagyobb mértékben a cselvetést, az őszinteség s egyenesség hiányát is. Ezekre Istennek semmi szüksége, nem is egyeztethetők az ő fölé való helyes fogalommal. Az eredetinek idevonatkozó kifejezése, az elnémitással lehetne leghelyesebben visszaadható; némelyek a leverést, megsemmisítést is említik; hol állanak ezek a megejtéstől? — Bosszuálló, Istennel szemben ember nem lehet, hanem csak bosszút szomjazó; erről van szó a bibliai szövegben is, és ez, mint Delitzsch is megjegyzi csak az Isten nevének káromlásában nyilatkozhatik. A nyomorult istenkáromlónak és valláscsúfolónak pedig, csakugyan legmagasztosabb, elnémitó s megszegyenítő ellentéte a csecsszopó, az Istent, buzgón és értelmesen dicsőítő serdülő gyermek. — Mily megható, hogy pl. egy lángeszű magasztos szónok, aki a templomi szószerken vagy a parlamentben felséges dolgokról beszél s ezerek szivét s lelkét áthatja, épenugy mint az undok, esztelen istenkáromló, — egykor mindketten csecsszopó s gögicsélő kisedek valának, de ellentétes irányban hova jutottak! Vajjon a Darwin vagy másféle evoluzio theoriája szerint, miként lehetne ezt okszerűen kimagyarázni? — A csecsszopókra vonatkozólag, emlitsünk fel még egy szép gondolatot Umbreit nyomán. „A legdicsőbb templomok magasztos boltívei alatt száz meg száz művészi ajkjak által zengett remekkarénekek, megszűnnek, elenyésznek egykor, hogy ujjabaknak adjanak helyet; de a gögicsélő csecsszopók hangjának értelmes beszéddé fejlődése, oly felséges dicsőítője a bölcs Teremtőnek, mely nem szűnik meg s nem avul el soha, mind e világnak végezetéig!”

Lássuk a 3-dik és 4-dik verset egymás mellett, mivelhogy ezek szorosabban együve tartoznak.

Quand je contemple, en te rendant hommage
Le firmament, ton merveilleux ouvrage,
Les cieux, la lune, et les feux differents
Que ta sagasse a placés en leur rangs ;

Surpris, ravi, je te dis en moi-même :
Qu' est ce que l' homme, o Majesté supreme!
Que ta bonté daigne s en souvenir,
Et que ta grâce aime a le prevenir.

Wenn ich nur deine Werk pfleg anzuschauen,
Die du mit deinen Fingern hast thun bauen,
Den Himmel, Sonn und Mond mit ihrem Schein,
Die Sternen auch in ihrer Ordnung fein ;

Dann muss ich mich verwundern und so sagen :
Was ist der Mensch, für den du Sorg thust tragen ?
Was ist des Menschenkind zu achten doch,
Dasz du dich seiner annimst also hoch ?

Nagy voltát ha megnézem dolgaidnak,
Melyeket a te ujjaid formáltak,
Az eget, holdat, a fényes napot
És szép renddel a sok csillagokat ;

Csudálván, mondom : micsoda az ember,
Ki tetőled ennyi dicsőséget nyer ?
De micsoda az embernek fija,
Kiről Felségednek van ily gondja ?

Si mente volvo cuncta quae creasti,
Et tam potenti brachio parasti,
Solis jubar lunamque splendidam ;
Stellas poli lucemque candidam ;

Miratus haec considero : quis, inquam,
Est hic homo, curam Deus propingvam
Cujus geris ? mortalis illius
Quem respicis, quis quaeso filius ?

Betracht ich nah und in der blauen Ferne
Den stillen Mond, das prächtge Heer der Sterne,
Das deine Hand als eine Heerde führt ;
So werd ich tief von deiner Macht gerührt.

Was ist der Mensch, dass du Herr, sein gedenkest?
 Des Menschen Sohn, dass du ihm Gnade schenkest,
 Ich sinke hin, wenn ich die Huld betracht;
 Womit du ihn so herrlich hast gemacht.

A zsoltáriró, ki az imént a hitetleneket s istenkáromlókat elnémitó csecsszopók és kis gyermekek példájában s egész lényében csudálta a teremtő hatalmát s bölcsességét, most már tüzetesen rátérve énekének főtárgyára, t. i. Isten emberek iránti kiváló jóvoltának s kegyelmének dicsőítésére, ismét a csillagos égre tekint s onnan indulva azt fejezi ki, hogy midőn, vagy valahányszor szemléli a beláthatatlan egeket, amelyeket nem más, mint egyedül közvetlenül maga a Jehova alkotott az ő teremtői hatalmával s bölcsességével, — mert ezen igazság van kifejezve abban, hogy az egék, a Jehova ujjainak művei; — valahányszor nézi a vándor hóldat s temérdek csillagokat amelyeket ismét nem más mint maga a Jehova alkotott s rendezett: akkor, vagy mindanyiszor azt kérdezi, azt gondolja el magában, hogy ama dicsőséges égi testekhez képest, mily nyomorult parányiség a földnek porából alkotott halandó ember s az ő fija az ő származéka, s mégis a teremtő mily édesdeden, mily magasztosan gondoskodik ő róla!

Ilyenformán értve e versek jelentését, ismét minden tekintetben legjelesebb a francia; egyedüli hiánya az, hogy nem említi az embernek fiát; de az nem valami nagy hiba, mert legjelesebb írásmagyarázók szerint Dávid általában a létező emberi nemzedékre tekint s az embernek fija felemlítésével nem azt akarja kifejezni, hogy az Isten a most élők gyermekeiről is kegyelmesen gondoskodni fog, hanem azt, hogy minden kornak embere bűnben fogantatott, anyától fájdalom közt született s tehetetlenül jött e világra, egyszóval: már eredeténél is mutatkozott romlandó vólta, s mégis a végzetetlen dicsőségű nagy Isten, hozzá leereszkedve, mily szeretettel gondoskodik ő róla!

A francia szöveg után jó a helvét német; ez is sok tekintetben jeles. Az utolsó előtti sorban azonban az *ich sinke hin* kifejezés, nagy erőteljességével túl megy a határon. Nincs ennek a bibliai szövegben semmi alapja, sőt mondhat-

nók, hogy a zsóltáriró ama ponton nem csak le nem rogyott, le nem hanyatlott, hanem inkább, Istentől vett méltóságának érzetében, „erectos ad sidera sustulit vultus.“

A latin szövegben s a Lobwasser német szövegében s úgy látszik, ez utóbbiból átvéve, a magyar szövegben is számos hibák vannak. Mindjárt az első sorban a ha helyett midő n-nek kellene állani, miként áll az eredetivel egyezőleg a franciában. Megnézem helyett sokkal jobb lenne: szemlélem. Nem helyes kifejezés már ma s talán hajdan sem vólt az, mely szerént az ég s a csillagok, dolgoknak neveztetnek; műveknek kellene állani. A „te ujjaid formáltak“, nagyon ánthropomorphikus kifejezés is, módosítandó lett vólna oly formán, mint a franciában van; a fényes napnak az eredetiben semmi nyoma s ezt az írásmagyarázók különös nyomatékkal megszokták jegyezni, mint oly jelenséget, amely nyilván mutatja, hogy ez éneket Dávid éjtszaka, csendes, szép hóldvilágos, csillagos éjjelen szerzette. Ennél fogva nem említi a napot a francia és a helvét versszöveg sem, s Spethe és Lobwasser s utánok Mólnár Albert nem szabatosan, legalább nem a bibliai szöveggel egyezőleg cselekesznek, midő n a fényes napot is oda sorozzák. Szép renddel, helyett sokkal célszerűbb és jobb lett vólna: szép rendben. A 4-dik vers második sorában a dicsőség helyett sokkal helyesebben állhatna kegy, kegyelem, figyelem, jószág, vagy más eféle, mint pl. a franciában bonté és gráce s épen nem gloire. Efélére nem e ponton, hanem majd későbbben jő ez ének folyamán a sor.

De ezuttal bezárom már igénytelen soraimat, s majd későbbben valamikor, folytatni fogom azokat.

Irtam Élesden, 1877. Augusztus hó Bertalan hetében, amidő n ez előtt 305 évvel, remek zsóltár-melódiáink nagy részének halhatlan emlékü fő szerzője Goudimel, számos francia hitfeleivel együtt, vallásunkért vértanui halált szenvedett Lyonban. ¹⁾

Révész Imre.

¹⁾ Felhasználom az alkalmat megjegyezni itt, miszerint még a

II.

Néhány szó az egyházi autonómiáról.

Nem lehetetlen, hogy mi magyar protestánsok s különösen reformátusok, maholnap oda jutunk, hogy az autonómiának még csak nevét sem merjük szánkon kiereszteni, s azt, aki elég bornirt, idióta és reaktzionarius lenne amellet szót emelni, épen úgy megbámuljuk és megmosolyogjuk, mint azokat, akik még most is magyar ruhában merészkednek kilépni, a magyar haza fővárosának Budapestnek utcáira.

Igaz, hogy a legujabb időkben, oly körben is halljuk hangzani egy kissé az autonómia nevét, ahol az, éveken keresztül nem vólt hallható. Ki tudja, hogy nem pusztá politikai pártérdekek játéka-e az egész? Mennyi sok szép órátiot el-

külföldi irodalomban sincs ez ideig tökeletesen tisztába hozva, hogy ki vagy kik tehát vóltaképen zsolttár melódiáink eredeti szerzői. Azon melódiákat értem, amelyeket mi magyar reformátusok is mai napig éneklünk. Különös, hogy mind ez ideig nem akadt közöttünk egyházi történész, a ki e kérdést tüzetesen szellőztette volna. Én itt most, csak azt emlitem fel, hogy a reánk is fontos kérdésre nézve minden esetre egyik forrás, mégpedig közelkoru és igen tekintélyes forrás a nagy francia Martyrologia, amelyet mint korunkban már nagyon ritkát és drágát, még külföldi írók is kevésbé használhatnak. Ezen műnek én most 1619-dik évi, utólsó kiadását használom : Histoire des Martyrs, persecutez et mis a mort pour la verite de l'evangile stb. A Geneve. Ivkrét. A hosszadalmas előszók és indexeken kívül, maga a szöveg 861 levélre — nem lapra — terjed. A 796-dik levél első lapján a X-dik könyv folyamán (Persecution des Fideles a Lyon) ez áll a többek közt : Claude Goudimel, excellent musicien, et la memoire duquel sera perpetuelle, pour avoir heureusement besonné sur les Psaumes de David en françois, la pluspart desquels il a mis en musique“. stb. stb. Nyilván mondva van tehát, hogy Goudimel-nek a kitünő zenésznek emlékezete örökké tartó leend azért, mert szerencsésen munkálkodott a zsolttárok körül, a melyeknek nagyobb részét ő tette zenére, négy, öt, hat s nyolc részből álló motettekben. (A motett, talán francia eredetű szó a mot tól, s eredetileg szózatocskát, igécskét, jelent; zenei téren, rendszerént bibliai tartalmu rövid egyházi éneket értenek alatta.) Azt mondja ezután, hogy „az egész nem sokára be is végezte vólna. ha halála közbe nem jó, de az Isten dicsőségének ellenségei s e férriu tisztességének némely gonosz irigyei, megfosztották ettől a keresztyén zenekarátait“ — Különben már Thuauus és más régiek is Goudimelt említik a zsolttármelódiák szerzőjeként. Sok érdekest lehetne még e kérdéshez felemlitenünk, de ezuttal szivesen mellőzük azokat sőt az egésznet nyílt kérdésül hagyjuk.

pattogtattunk egykor, hány siralmas felterjesztést irtunk, s miként tódultunk százanként, ezerenként az eltiltott gyűlésekre, hogy megmutassuk hűségünket autonómiánk iránt, mely előttünk „drágább volt mint maga az élet“!! Mire nem valánk készek, hogy széttörjük a Thun rendszernek s az egyházi és iskolai Organisations-Entwurfoknak és Pátenseknek gyűlölt jármát, melyet erővel nyakunkra akartak tenni az ősi autonómia s az édes szabadság arany láncá helyett! Ah de ki biztosít bennünket a felől, hogy nem arra ébredünk-e fel holnap reggel, miszerint kacagva szemünk közzé vágják, hogy az egész küzdelmet komolyan csak az együgyű nép vette, az ő hasonló együgyű papjaival együtt, vóltaképen pedig a valódi okos emberekre nézve nem egyéb vólt az, mint lépcső, kisebb, nagyobb mértékben egyéni érdekekkel kapcsolatos politikai célok felé. Vajha aggodalmunk merőben alaptalan lenne; de nem lesz felesleges készen lenni az ellenkezőre is!

Bármit csináljunk mi az autonómiával, megbecsülik azt a német protestánsok, akik úgy látszik, hogy annak valódi értékét, csak most kezdik közelebről ösmerni. Ők, a mult időkben is alig érezték azt, hogy mi az állam és annak kormánya általi elnyomattatás és üldöztetés; vagy e nélkül is, egy kitűnő előjogokkal felruházott uralkodó római katolika egyház árnyékában tengődés. A német protestáns egyházak legnagyobb része mai napig kitűnő jótéteményeket vesz az államtól. Vóltaképen ez képezteti és fizeti a protestáns papokat és tanítókat, ez tart fen többrendbeli egyházi és iskolai hatóságokat s jótékony intézeteket. Láttuk a minap, hogy az öreg német császár épen a közvetlen hitvédelmezés ügyében is mily nemes és bátor szolgálatot tett az egyháznak. Vajjon hány tekintetes presbyter vagy kurátor ur van nálunk aki csak egy vármegye gyűlés színe előtt is, úgy merne nyilatkozni a keresztyén vallásról, mint ahogy az öreg német császár, az egész világ előtt nyilatkozott?!

Mindezek mellett is, a német protestáns papok és tanárok, az újabb időkben ismételve erélyesen szót emelnek az egyháznak államtól függetlensége és autonómiája mellett. —

Azon számos társulatoknak, amelyek német földön, protestáns egyházi érdekekben működnek, egyike az ugynevezett Evangelikus egylet is. Ennek a poroszországi szász tartományi (Provinz Sachsen) gyűlésén, Erfurtban, a múlt május hó végén Beyschlag Wilibald hittudor s hallei egyetemi hittanár s egy a múlt évben keletkezett tekintélyes német folyóiratnak, — Deutsch-evangelische Blätter, — szerkesztője tartott egy előadást az egyház önállóságáról. Az előadást, az egész egyleti gyűlés által elfogadott alaptételek, thesisek — fejezték be, mert megvan azon igen dicséretes, különben a dolog természetéből következő szokás a német protestáns egyházi s lelkesi egyleteknél, hogy az önálló előadások, oly alaptételekkel fejeztetnek be, amelyeket az egész gyűlés behatólag megvitatott s egyetemesen vagy többségileg elfogadott. Ezek fejezik ki a többség nézetét az előadás tárgyáról; ezek nélkül az egész előadás szétegyeszőnek s nagyon kevés hatásúnak lenne tartható.

Mostani főcélom tehát a Beyschlag említett előadása folytán létrejött alaptételeknek rövid ösmertetése és pedig azon észrevételekkel együtt, amelyeket arra, a más párton lévő, igen tekintélyes Neue evangelische Kirchenzeitung tett.

Előleges jegyzetként emlitsük fel, hogy nálunk magyar protestánsoknál az a ütonómiát, nyelvünkön rendszerint önkormányzat-tal szokták kifejezni; és ez nem helyes, mert az önkormányzat, csak egy része az aütonómiának. Az aütonómia, szó szerinti fordításban jelent öntörvényűséget vagyis oly helyzetet, amelyben valamely egyén vagy testület számára senki más nem hoz törvényeket, csak egyedül ő maga, és senki más nem kormányozza és nem ítéli őt csak egyedül azok, akiket evégre ő maga választ, és ezek is csak az említett saját törvények szerint. Ha tehát pl. bármely testület vagy társaság teljes szabadsággal választhatja ugyan közigazgatási vagyis kormányzási tisztviselőit és törvényszéki biráit; ámde ezek, oly törvények szerint kénytelenek kormányozni és ítélni, ame-

lyeket nem maga az a társulat alkotott: akkor ennek nincs valódi autonómiája. De viszont, akkor sincs, ha a törvényeket maga számára, teljes korlátlan szabadsággal maga alkotja ugyan, de egy tőle egészen vagy részben független hatalom nevezi ki vagy választja a tisztviselőket, akik őt, ama törvények szerént kormányozzák és itélik. — Valahányszor tehát oly törvények szerént kell valamit cselekednünk vagy tünnünk, amelyeknek alkotására semmi szabályszerű tényező befolyásunk nem volt, s valahányszor olyanok szavára kell engedelmeskednünk, akiket nem magunk választottunk, — midanyiszor nincs valódi teljes autonómiánk.

Efélék alkotnák tehát, épen a protestáns egyházi autonómia főbb vonásait is; de lássuk már most az Erfurtban elfogadott, említett alaptételeket.

1.

A z e g y h á z ö n á l l ó s á g a, napjaink német protestáns eszméje, amely arra törekszik, hogy az állam és egyház közötti sok nehézséggel járó viszonyt, helyesebb és biztosabb uton egyenlitse ki, mint ahogy az, a mult időknek sikerült. Hogy ezen önállóság nem zárja ki az államtól, mint a nyilvános életnek Isten rendelete szerénti jogi intézményétől való viszonylagos — relativ — függést, az épen oly bizonyos, mint amely kétségtelen az, hogy az önállóság, nem souverain ség; — hanem csupán azon jogot és hatalmat foglalja magában amaz önállóság, miszerént az egyház, az adott korlátokon belől, saját ügyeit maga intézhesse. Épen oly kevésé akarja ezen önállóság, a mai „szabad egyház“-féle törekvések értelmében, elenyésztetni, az egyház és állam közötti kölcsönös pozitív egymásra hatást.

Eddig van a tételek első pontja, és ez ellen, az említett ellenzéki lapnak semmi lényeges kifogása nincs, csupán azt sajnálja, hogy az itt kifejezett elv, nincs kellően keresztülvive az új porosz protestáns egyházalkotmányban, mert abban az egyházi önállóság nagyon sokat szenved s a parlamenti és miniszteri tényező közreműködésnek, befolyásnak és ellenörködésnek, nagyon sok tér áll rendszeresen nyitva.

Nekünk magyar protestánsoknak rendkívüli erős kifogásaink lehetnének az első tételnek nem csak említett gyakorlati keresztülvitele, hanem épen közvetlen tartalma ellen is. -- Tagadjuk, hogy az egyház önállósága, csak ujkori német protestáns eszme volna; nálunk magyar protestánsoknál, legalább is oly régi az, mint a bécsi békekötés. Egész theoriáját és okmányos történetét le lehetne nálunk hozni az egyházi és iskolai autonómiának, csak lennének erre alkalmas és kész emberek. Hazánkban, már a múlt században oly kérdéseket megoldott a nehéz küzdelmekkel teljes élet, amelyeknek hajnala, német protestáns hitfeleinknél még csak most derül fel. — Nem helyes az sem, hogy még oly derék tudós is mint Beyschlag, amint az autonómia tekintetében az állam és egyház közötti viszonyról van szó, tüstént a souverainitás eszméjét ragadja elő. Csekély tudomásunk szerént, a protestáns egyház épen nem akart s nem is akar souverain lenni az állam felett, sem arra nem erőlködött, hogy status legyen in statu; hanem igenis, az állam mindenhatóságát, korlátlan hatalmát nem ösmerte el soha a vallás és egyház ügyeire nézve, különösen ott, ahol az állam mind a törvényhozás, mind a kormányzás és igazság kiszolgáltatás mezején tényleg és ismételve, rendszeresen megmutatta azt, hogy egyenesen az uralkodó és türelmetlen római katholicizmusnak híve, gyámola, kegyelője, kitünő előjogokban részesítője, a protestáns egyháznak pedig, már eo ipso ellensége. Nem csak lehet, hanem egyenesen volt és van tehát reá eset, hogy az autonómia joga, valamely egyházra, például tehát a magyar protestáns egyházra nézve, épen anyi, mint az önfenntartás joga, amelyet, a souverainiségre való törekvéssel összezavarni, vagy azonosítani valóban nagy hiba. — De, hát azokon az „adott“ (gegeben, — tényleg fenálló, kiszabott) „korlátokon“ mit értsünk? Ki állapítja és változtathatja meg ezen korlátokat; miféle tárgyakra vonatkozhatnak s meddig terjedhetnek ezek, stb. stb? Ezeket, már elméleti, nem pedig csupán gyakorlati vagy alkalmazási szempontból állíthatta volna fel kérdésül és ne-

hézsgül a Neue ev. Kirchenzeitung. Egyebeket e pontnál mellőzve menjünk át a második tételre.

2.

Azon feltételek, amelyek szerint az egyház szabad ön-elhatározásának az államtóli viszonylagos függéssel egye-sítettnie kell, részint jogiak, részint erkölcsiek. Az előbbiek az egyháznak oly önálló szervezetében állanak, melynél fogva az, saját egyetemes akaratát nyilvánítani képes s ezen akarat megvalósításához a szükséges eszközöket is előállíthatja; továbbá oly állami törvényhozásban, amely az említett minőségű egyházat autonóm testületnek elismeri s megállapítja azon feltételeket, amelyek alattez, saját ügyeit önmaga intézheti. Az egyházi és állami törvényhozás és kormányzás közötti kölcsönös viszony törvényes rendezése azonban csak úgy fog mindkét körre nézve igazságos s a szabadságot biztosító lenni, hogyha egymás saját rendeltetését és élettörvényeit kölcsönösen tiszteletben tartják. —

Az említett lap, a gyakorlati élet szempontjából, méltán aggodalmát fejezi ki a felett, hogy az állam szabja meg az egyház autonómiájának feltételeit; mert hát ha az állam egészen az egyház létcéljaival s legfőbb érdekeivel ellenkezőleg fog eljárni e tekintetben; ha beavatkozik p. az isteni tisztelet, az egyházi tudomány, az énekeskönyv és káték ügyébe, ha hittanárokat az egyház iránt ellenséges irányzat hívei közzül nevez ki, ha az egyházi tisztviselők szabad választását korlátozza, és ha mindezekben, a római kathólíka egyháznak sokkal több szabadságot ad mint a protestánsnak, — mi lesz akkor ennek autonómiájából? A Beyschlag nézete ismét az állam mindenhatóságához vezet, amelyet jóra való protestáns egyház nem tűrhet soha. Meg kellene tehát világosan és szabatosan határozni a tárgyakat vagy ügyeket, amelyekre nézve s a határokat amelyeken belül az egyház autonómikus intézkedése teljesen szabad s az államnak semmi legkisebb befolyás nem engedtetik. — Nem sok jót várhatunk e tekintetben a következő harmadik tételtől sem.

3.

Ott, ahol az egyháznak nemzeti jelleme és jelentősége, az államnak pedig keresztyén és protestáns jelleme van, nem kell az egyház önállóságát egészen odáig vinni, hogy az állammal semmi szerves összeköttetése ne legyen, s teljesen elválasztassék attól. Egy nemzeti jelentőséggel bíró nyilvános és előjogos testület helyzete, amelyet a nép és állam egyház élvez, sokkal áldásdúsabb, mint a szabad egyházi állapot, mely a német népre szétforgácsolólag hatna s a vallás ügyét csupa privát ügygyé süjleszténé. Egyházi önállóságunknak, jelenleg van ugyan bizonyos korlátozottsága, de azért a lényeges tulajdonokkal még is bír az, s a hiányért bő kárpótlás azon nagyszerű befolyás, amelyet e helyzetben a nép és államéletre gyakorolhatunk. Ezt mondja Beyschlag.

Ezen tételben, a nevezett lap szerint egyik illúzió a másikat kergeti. A német államok ma már sem keresztyének sem protestánsok nem akarnak lenni, hanem hitvallás nélküliek. Nem keresztyén állam az, amelyben valamely községi iskolában zsidó egyén is lehet a főtanító; nem protestáns állam az, ahol protestáns iskolák felett római kathólikus tanfelügyelők lehetnek. Hát az államra s népeletre valami befolyása vajjon van-e ott az egyháznak, ahol behozzák a polgári házasságot, eltörlik a lelkészek iskolafelügyelői jogát stb. anélkül, hogy az evangélikus egyházi főtanácsot még csak meg is kérdeznék?! Tagadhatatlan hogy mindezek, a nagy elterjedést nyert indifferentizmussal, a hittel semmit nem gondoló liberalizmussal, az istentagadó socializmussal együtt oly jelenségek, amelyek az említett lap szerint is, nem arra buzdíthatják a protestáns egyházat, hogy fogjon kezét s lépjen érdek és életközösségre az állammal s annak mostani kormányával, hanem inkább arra, hogy a lehető legszilárdabb s legtágasabb körü aütonómiára törekedjék.

A negyedik tételt már mellőzzük, mert egészen sajátlagos porosz viszonyokról szól az, nevezetesen dicséri az új egyházalkotmányt, amelynek létrehozásában Beyschlagnak kitünő ré-

sze volt. — Nagyon derék söt szükséges lenne, ha valaki nálunk is tüzetesen fejtegetné már autonómiánk mostani állását. T.

Egyháztörténelmi tárca.

I.

Böngészet a bihari ref. egyházmegye régibb jegyzőkönyveiből.

(Felolvasva a lelkési értekezleten.)

Bihari ref. egyházmegyénk levéltára, régibb időről szóló okmányokban igen szegény. Legfőbb oka ennek az, hogy az okmányok tűz által megsemmisültek; minek világos tanujele a 3. szám alatti jegyzőkönyv, mely körül perzselt lévén, arra mutat, hogy a tűzből lett kikapva. Hol volt e tűz, s melyik esperest laka égett el? nem találok feljegyezve: azonban e kérdést felderíthetőnek hiszem.

Egyházmegyénk levéltára csupán három darab régibb jegyzőkönyvet őriz; jelesül

1-ső. Az 1 számmal jegyzett jegyzőkönyv. Címe: A predikátorok fizetések leírása 1714-ben. (Beirta Tunyogi János, m. tegldi lelkész. 1714. jun. 26. Salya Péter, csatári lelkész, esperestségében.) — A könyv negyedré, bőrbe kötve, avult. Beirta van csak az első 10 levél, a többi üres. Az elrongyolott, és sarkából kiszakadt könyvből, több beirt lap hiányzik. Ebben következő egyházak predikátorainak fizetése találtatik — a betürendből, a mint lát-szik, az A—M többnyire hiányozván: első olvashatatlan. — N.-kereki, Kis Marja, Kakucs, Nyüved, Négerfalva, Okány, Hk. Pályi, Püspöki, Pelbárthida, B. Remete, Remete, Szőlós, Szalonta, Sarkad, Zsadány, Zsáka, Szalárd, Száldobágy, Siter, Tamási, Telegd, Tárkány, Tenke, Telki és Pósalaka, Ugra, Hk. Ujlak, P. Ujlak, B. Ujlak, Szent János, Kis Jenő, Vásárhely, Örvend, Ősi. = 35.

E jegyzőkönyvből, melyben nagy kár, hogy az egyházak névsora nem teljes, következő tudomást szerezhetjük:

1. Hogy Szőlós, jelenleg róm. kath. egyház, és Ősi, jelenleg pusztá, reformált egyházak voltak. — Biztos tudomásom szerint a szőlői ref. egyház urvacsorai kelyhe a n.-várad ref. egyháznál őriztetik.

2. Pósalaka, m. Telkinek leány egyháza volt.

3. A keresztelésért rendes fizetés volt egy tyúk, egy kenyér, vagy ezek helyett egy máriás.

4. Az egyházmegyei gyűlésekre köteleztetvén a lelkész elmenni, a fizetés pontok közt volt, hogy az egyház ad szekeret, vagy bizonyos pénzüsszeget. — Igy Püspökiről feljegyezve van: Generalist megelőző gyűléskor ft. nro. 3; Partialiskor denar nro. 50.

A lelkeszi fizetéseknek 1714-ben történt rendbeszedését, és beírását, igen hihetően, szükségessé tette, hazánknak s ebben egyházainknak azon zavarteljes állapota, mely ezen évet megelőzőleg, különösen néhány évtizeddel, uralkodott. A XVII-dik század második felében volt a Vesselényi féle összeesküvés következtében 1673 és 74-ben a prot. lelkészek szomorú üldöztetése, mi az egyházak állapotára természetesen sujtólag hatott; — erre következett a Tököly-féle felkelés, s vele kapcsolatban a törökkeli háboruskodás, melynek az 1699-diki karlowiczí béke vetett végett, — végre a II. Rákóczy Ferencz által 1703-ban kezdetű forradalom, melyet 1711-ben a szatmári béke zárt be, s melynek 8 évi tartama alatt a háború vészei mellett a pestis is dult egyházaink kebelében. A szatmári béke után aztán lecsendesedvén hazánk zavaros állapota, s tartós békére lévén kilátás, rendezkedtek egyházaink, s így kellett történni a lelkeszi fizetések rendbeszedetése és beiratásának is.

Szabad legyen e szomorú korszak némi illusztrálására a püspökii egyház és város jegyzőkönyveiből egy pár adatot idéznem:

1665-ben a tatár Püspököt, s benne a templomot felégette.

1689-ben a török-dulás elől az egyház becsesebb vagyonai, urasztali készlete, Debrecenbe vitettek, s Pap Miklós kereskedő hűségére bízattak, a nagy és kis haranggal együtt.

1691-ben a lakosok a tatárok elől, — kik az egyházfit is rabszizzra fűzve elvitték, — a búzát a pincékbe hordták, s ott rejtegették. (Még ma is vannak pincék, titkos rejtek helylyel.)

1711-ben június 9-kéről pedig ez van a város régi jegyzőkönyvében feljegyezve: „A mindeneken szabadosan uralkodó ur Isten, Püspöki városát, ez nemzet veszedelmi között, a mi sok bűneinkért, az kegyetlen rác nemzettség kegyetlen hatalma és fegyveri alá bocsátván, minden lakosit siralmas bujdosásra juttatta, minden javait az ellenség felprédálta, házait és minden örökségit tüzzel felégette, és hamuvá tette; kertekben és szőlőhegyein lévő élőfáit is az itt lakó magyar hadak kivagdalták és feltűzelték; ujonnan, régi romlásából felépült temploma és jó vízi-malma is, tüzzel megégettetett, és az egész város nagy pusztaságban nyólc esztendő forgása alatt volt; minden lakosi a tartományokra kihányattatván. Nyólc esztendő alatt siralmas bujdosást szenvedtek. Mely számos esztendő elfolyása alatt az ur Isten könyörűlvén rajtunk, a kiket közzülünk az ellenség éles fegyverétől, és az egész országban grassált nagy dőghaláltól életben megtartott, békeséget mutatván a jelenvaló 1711-dik esztendőben, ez szörnyű pusztára bennünket haza hozott. — A bujdosásból haza jött nép közt való isteni szolgálatra predikátornak hivattatott a püspöki ekkleziába tiszteletes Ónodi István ur, kinek fizetés rendeltetett: 1. 50 magyar forint, 2. 10 köből búza, 3. 5 kis cseber bor, 4. Hat kaszás.

II-dik a 6 számmal jegyzett jegyzőkönyv. Cime nincs. Alakja negyedré, bőrkötésben. Vastag kötet. Tartalma:

1. Formula juramenti assessorum, magyar nyelven.

2. Canones Ecclesiarum, in usus Ecclesiarum cis et ultra Tibiscum Reformatarum concinnati. Előszó is latin nyelven. Datum Idibus decembris anno 1729 in museo meo Zilahini. Georg. P. Zoványi superintendens. — Magok a Canonok I—LXXXIX-ig, 37-dik lapon, latin nyelven.

3. Nationalis Synodi szathmariensis aliquae conclusiones, ad unionem Ecclesiarum confirmandam. Anno 1746. 1—36. §.

4. Statuta variarum Synodorum a seculo 4. Liturgiae pro Rituum conformitate et Neophytorum institutione contractae. Opera et studio Georgii P. Zoványi, Pastoris Zilahiensis, senioris sylvaniensis, et Ecclesiarum Reformatorum cis et ultra Tibiscum Superintendentis, anno 1729.

Erre vonatkozólag jegyzőkönyvünkben csak ez áll: A liturgiákat nem küldöttem el, mivel azok, kétségkívül, bevehetők lesznek, és azok leírásával senkit terhelni nem kívánok; hogy kinyomattathatnám, hamar reá igyekezem.

4. Protocollum venerabilis Tractus Reformato — Ecclesiastici Bihariensis. In quo causae variae Forum Ecclesiastic. concernentes, earumque decisiones, prout res gestae sunt, bona fide pro futura cautela consignantur. Sub senioratu R. clar. ac. D. D. Petri Jeney, et notariatu R. ac. D. Dni Georgii P. Solymosi, a die 8. Febr. Anni 1730. — Váló perek foglaltatnak benne 1—37-ig. Az elválasztásnak okai leginkább: házasságtörés, hűtlen elhagyás; kevés esetben kegyetlen bánásmód. Az elválasztási ítéletért járult: parasztoktól 12 frt. nemesektől 24 frt. főbb rangúaktól 50 frt.

5. Archivum ven. Tractus Reformato — Bihariensis Ecclesiastici. — Feljegyzése külömbféle, főképen agentialis költségeknek, kezdődik 1739 febr. 8-kán, s végződik 1785 szept. 28-kán.

6. Series causarum secundum canones ecclesiasticos decisarum, ab anno 1739. 5-ta martii. Vegyesen latin és magyar nyelven. Tartalma: Fegyelmi ügyek. Váló perek. Hely változások. Egyházmegyei tisztviselők választása.

A fegyelmi ügyekben, lelkészeknek és tanítóknak hivataltöli felügyesztése és megfosztatása, — fajtalan tettek, szidalmak, részegesség, veszekedés és supplantatio miatt.

Ugyan ezen jegyzőkönyvben egy féliv külön papíron: A bihari tisztt. Traktusnak Seniorai és notariussai 1711-dik esztendőttől fogva 1784-ig. — Esperestek:

1. 1711-ben T. Ólnadi István, püspöki, azután szalárdi predikátor.

2. 1730 „ Jeney Péter, püspöki, azután m. keresztesi predikátor. Meghalt m. Keresztesen 1737. ápril. 12.

3. 1737 „ Solymosi P. György, kovácsi predikátor.

4. 1741 „ Kápolnási Mihály, bihari predikátor.

5. 1768 „ Lovasi Péter, szalontai predikátor. (ősapja a Lovasy családnak.)

6. 1774-ben Töltési Ferenc, b.-böszörményi predikátor.

7. 1787-ben Bartók Sámuel, csatári predikátor.

Megjegyezzük, hogy az esperestek mindnyájan a traktuális notáriusságból választottak esperestekké.

III-dik a 3-ik számmal jegyzett jegyzőkönyv; három ujjnyi vastag. Eredetileg bőrbbe kötve, de az első fedél hiányzik. Sarka, s a könyv egész körül perzselt. A címlap, s az első lapok hiányzanak. Beírva 33 levél, a többi üres. Az első és második lapon Bartók Sámuel csatári predikátor és prosenior körlevele végén, melyben a helytartótanács végzéseit közli, áll: 25. szeptember 1736. — A nyelv latin és magyar. — Igen becses okmány.

Tartalmának emlékezetre méltóbb cikkei:

1. Helytartótanácsi intézmények. Jelesül:

1785. jul. 25. kéről, a debreceni tanácshoz — melynek útján közölte a Hlgtcs intézményeit, azon időben, az egyházkerülettel — melyben meghagyatik, hogy a magános vallásgyakorlat megnyeréséhez megkivántató 500 lélekszámban, nem csupán a felserdültek, vagy vallástételképesek, hanem azon vallásnak minden lelkészei is beszámíttassanak.

1786. aug. 8-káról, ugyanahoz rendeltetik, miszerint azokban az Eklkléziákban, melyekben a türelmi parancs előtt is gyakoroltatott, szabad ezután is a templomon kívül, halottak felett predikálni; az újabb Eklkléziákban pedig nem szabad. — Ez is egy példa arra, hogy a Helytartótanács, ellenséges magyarázatai és intézményei által, miként szorongatta a protestánsokat szabad vallás gyakorlatukban.

2. A 3-ik és következő lapokon: A házasság dolgában 1786-dik. évi március 6-kán kiadott k. királyi rendelkezésekhez adott instructio a predikátorokhoz, s a „Benigna constitutio Josephina“ magyar fordításban.

3. Tabula salarii V. D. ministrorum, rovatok szerint. Az egyházak sorozata a következő: 1 Ant. 2 Apáti. 3 Árpád. 4 Ártánd. 5 Baj. 6 Belényes. 7 Bihar. 8 Bors. filia Kis Szántó. 9 Bojt. 10 B.-Böszörmény filia Tóld. 11 Csatár. 12 Csökmő. 13 Darvas. 14 Élesd. 15 Fenes. 16 Fugyi. 17 Furta. 18 Geszt. 19 Mező-Gyán. 20 Kőte-Gyán. 21 Gyanta. 22 Harsány. 23 Hencida. 24 Hodos. 25 Homrok. 26 Kakucs. 27. N.-Kereki. 28 Keresztes. 29 Keresztur. 30 Komádi. 31 Kovácsi. 32 K.-Marja. 33. B.-Sz.-M.-Márton. 34 Nyüved. 35 Okány. 36 Hk.-Pályi. 37 Pelbárthida. 38 Pósalaka. 39 Püspöki. 40 Remete. 41 Rév. 42 Sarkad. 43 Sass. 44

Siter. 45 Szakáll. 46. Szalárd. 47 Száldobágy. 48 Szalonta. 49 Szántó. 50 Tamási. 51. Tamásda. 52 Tárkány. 53 Négerfelva. 54 Mező-Telegd. 55 Telki. 56 Fekete Tót. 57 Ugra. 58 Hk.-Ujlak. 59 Bel.-Ujlak. 60 Pusztá-Ujlak. 61 Zsadány. 62 Zsáka. 63 Szent János. 64 Kis Jenő. 65 Váncsod. 66 Várad. 67. Örvend. 68 Fugyivásárhely együtt Fugyival. 69 Tenke.

A rovatok címei :

1 Folyó szám. 2. Anya és leány egyház neve. 3. Pénz. rénesi forint
4. Buza, köből, a. tiszta, b. aljgabona. 5. Vetés, köblös, a. őszi, b. tavaszi.
6. Szekér széna. 7. Fa, nád-kéve. 8. Szőlő, és munkáltatása ; — vagy must, kanta. 9. Sertés, vagy érette pénz. 10. Fagyú, font. 11. Vaj itce.
12. Méz itce, 13. Bor, vagy kiméretése. 14. Tehén- és jutej 15. Kósó.
16. Stolare.

4. Egyházmegyei gyűlési tárgyalások. Ezek közt némi figyelemre méltók :

1. Zsákán 1786. febr. 8-kán és 9-kén tartott gyűlésben olvastattak az egyházkerület 1786. jan. 16-ki gyűlésének végzése, jelesen :

a 2. sz. alatt : mely szerint az iskolák összeírására kiküldöttség jelentéséből kitűnően, hogy kivált a szabócsi traktusban, vannak egyházak, melyekben iskolák nincsenek, másokban pedig igen nagy az iskolába nem járó gyermekek száma, — a mi annak jele, hogy az az iskolákra való felügyeletre nincs elég gond fordítva : az esperestek intettek, hogy az iskolákra különös gondot fordítsanak, még pedig a tanrend kidolgoztatnék, a mesterek oda utasítatnak, hogy a kisebb iskolákban a latin nyelv nem szükségesképen tanítandó.

6. szám. Az esperestek, az egyházak és iskolák látogatását évenként megtartsák.

7. szám. Minthogy tapasztaltatott, hogy az új lelkészek, kiket az esperestek felhatalmaznak, az egyházkerületi vizsgálat által nem eléggé képeseknek találtattak : tehát a facultatio előtt a püspök elébe állítandók, hogy tudományukat, erkölcsüket, kellőleg megvizsgálhassa.

Ugyancsak az egyházkerület 1786. ápril 24. 8. szám alatt, a tasnádi, 1597-ki január 16-kán tartott zsinat határozatát ujlag megerősíti, hogy a nagy innepek csupán két napon tartassanak ; — tehát e határozat két század alatt sem tudott érvényre jutni.

2. A csatári 1786. jul. 4-kén tartott gyűlésben :

1. Töltési Ferenc esperest, noha ön maga kérte felmentetését, szerette volna visszavenni az esperestséget ; azonban a gyűlés kimondotta, hogy lemondása után csak az esperesti címet viselheti holtáig.

2. Kérdésbe tétetett, hogy : a tanítók, lelkészeik helyett, predikálhatnak-e ? Végzés : Bevándoró a Helytartótanácsnak e tárgyban intézménye.

3. Fodor János, h. k.-pályii lelkész ellen panasz emeltetett, hogy pünköszt másod napján délután csupán könyörgést tartott. Ennek ellenében ő azt panaszolja, hogy az innep harmadik napján, mely eltöröltetett a mester éneklése után, egy a nép közzül, azt az éneket kezdette el: Tévelygünk, mint a juhok, — mire ő a botrányt kikerülendő, a templomból eltávozott. — Végzés: A botránkozást okozó parasztok megbüntetése kéressék. (Azonban ez ügy, a lelkész megengedése következtében, kiegyenlítettett.)

Jegyezzük meg itt, hogy az egyházmegyei gyűlés állott az esperesten kívül 13, csupán papi ülnökökből. — Azonban a gyűléseken megjelentek világi nemes urak is; miként ez több gyűlésnél megjegyezve van.

Ugyanezen 1786-ik évben vizály támadt az esperestség felett a midőn Töltési Ferenc esperest 1786. dec. 23-kán meghalván, mind Bartók Sámuel, ki cum jure saccessionis választatott proseniorrá, mind Pap János, szalontai predikátor, mint jegyző, igényt tartottak az esperestségre, — s mind ketten körlevelet bocsátottak szét, hogy az esperestségre való szavazatok küldessenek be. E rendetlenség hire eljutván Rhédey Ferenc főgondnokhoz, s általa a püspökhöz ez betiltó levelet küldött Cserepes Mihály, kismarjai lelkész által segédgondnok Menszáros Dánielhez, s az új választás szándéka megsemmisítettett, azon okból mert: Bartók Sámuel a 3 tractusbeli convokansoknak consensusával — ennyien voltak akkor jelen — erősítettén meg elválasztott proseniori hivatalában, cum plenaria activitate, fel is eskettetett, s a seniorok collegiumába, cum successione adoptáltatott. — A püspök tehát betiltván, a szavazást: ezen motusoknak és scissiooknak fejeit denominálni s az egyházkerület dispositióját el várni rend eli. — Inti a traktust arról is, hogy itt sok defectusok tapasztaltattak, hogy az administratio gyenge, s még protocoluma sem volt valamire való, sőt némelyektől még annak szüksége is kétségbe hozott.

E vizály akkép végeztetett be, hogy Bartók Sámuel a n.-kerekij, 1787-ki febr. 6, 7, 8-kán tartott gyűlésben rendes esperestnek elfogadtatott.

5. Status Ecclesiarum in venerabili Tractu Bihariensi in anno 1786. Latin nyelven. — Igen érdekes adattár, gondosan rovatok szerint összeállitva.

A rovatok következők: 1. folyó szám. 2. Anyaegyház és fiókja, s a megye neve. 3. A családok száma. 4. Lelkész neve. 5. Fel van-e szentelve, s formatával ellátva? 6. Vannak-e elegendő könyvei? 7. Milyen a tudományt, erkölcsöt, s családját illetőleg? 8. Miképen végzi kötelességét? 9. Van-e anyakönyv, s mely évtől? 10. Pontosan vezetetik-e? 11. A hallgatók gyakorolják-e a templomot? 12. Milyen állapotban van

a fegyelem? 13. Vannak-e egyházi javak : ki a gondnok, s miként végzi hivatalát. 14. Miképen gondoztatnak a szegények, és árvák? 15. Mily állapotban vannak a templom, parochialis és iskola épületek, temetők? 16. Ki a tanító, preceptor? 17. Az iskolába járó gyermekek száma? 18. Az iskolába nem járóké. 19. A tanítók fizetése megadatik-e?

Ezen adatokban megjegyzésre méltók:

1. Ekkor még leány egyházak voltak : 1. Kis-Szántó, Borsé. 2. Tóld, Böszörményé. 3. Fugyi. T.-vásárhelyé. 4. Négerfalva, Tárkányé.

2. 69. lelkész közzül nem volt felszentelve 29.

3. Elegendő könyvvel nem birt egy, a pelbárthidi lelkész.

4. Az anyakönyv legelőbb kezdett vezetetni Csatárban, t. i. 1730-ban. Azután N.-Kerekiben 1741-ben. Püspökiben 1742-ben. Legtöbb az 1760-nas évektől fogva. Legkésőbbi a n.-váradí, mely 1782-ben kezdődik, minthogy itt az egyház csak a Józsefféle türelmi parancs után állott ismét helyre.

5. Gyakorolják-e a hivek a templomot? e kérdésre legtöbb felelet: Igen. Vannak ily feleletek is : 1-ben, a mint szokták. 1-ben, a kik ráérnek. 1-ben, nem mindnyájan. 3-ban, vannak ellenszegülők, vagy makacsok. (refracta rii.)

6. Van-e fegyelem? Legtöbbnyire : Van. Nehány ily jegyzet : 1-ben, a mint lehet, 1-ben. megvettetik. 7-ben semmi.

7. Van-e gondoskodás a szegényekről, árvákról? Legtöbbnyire : Van; 6-ban nincs.

8. A leány-iskola tanítók — preceptorok, a mint nevezettek — közt öt nőtanító találtatik. u. m. Furtán, Hk.-Pályiban, Siterben, Szakállban, Belényes Ujlakban.

9. Nem iskoláztattak a gyermekek Fugyiban, K.-N.-Réven, és N.-Szántón. — Vannak oly egyházak melyekben az iskolázhatók mindnyájan feljárnak, másokban a nem iskolázottak több, kevesebb számmal.

Végződik ezen jegyzőkönyv a Szakállban 1790. május 26-kán tartott gyűlés végzése rövid feljegyzésén. Tartatott Bartók Sámuel esprestségében, s tárgya volt a Bethlen Gábor által a lelkészeknek és maradékaiknak ajándékozott nemesség ügyében folyamodás a budai országgyűléshez.

A röviden ösmertetett jegyzőkönyvek után elmondottakból, foglaljuk össze, az azokból merithető tanulságokat :

1. Láttuk, hogy a lelkési fizetéseknek egyik pontját tette az egyházmegyei gyűlésre adandó előfogat, vagy meghatározott pénzüsszeg, mely azon időben bizonyosan elégséges volt arra, hogy a lelkész, kinek

kötelessége volt a közgyűléseken megjelenni, az utazás költségeit elviselhesse, annyival inkább, minthogy vándorgyűlések tartatván, az ellátás az illető egyház költségén történt. — Sajnálni lehet, hogy e pont a későbbi időkben a fizetés pontok közül kimaradt, s ennél fogva az egyházak által teljesítendő ezen szolgálat kérelmességé vált, — mi miatt a lelkész társak nem minden helyből gyakorolhatják a közgyűlések iránti érdeklődésüket.

2. A fizetés pontok azon korhoz képest — igen bölcsen — úgy voltak szerkesztve, hogy a belhivatalnoknak minden, háztartási szükségéről gondoskodva volt. Ilyen pontok a pénzen kívül : buza, alj-, gabona, só, vaj, méz, néhol bors is, sertés, fagyú, tűzifa vagy nád, — s a hol a körülmények úgy hozták magokkal, bor vagy szőlő, melyet az egyház mivel tetett. Ezek közül sok pont a változott viszonyok folytán, ma már elenyészett : de aligha pótoltatott felérő összeggel.

3. Ha tekintünk az egyházmegyei gyűlések fegyelmi tárgyalásaira: el kell ösmernünk, hogy lelkészi karunk ma, erkölcs és miveltség tekintetében sokkal fentebb áll, mint a múlt századbeli ; mert ma már csak ritkán fordulnak elő fegyelmi ügyek ; midőn azok hajdan, majd nem minden gyűlés tárgyai voltak, és pedig nem is egyes esetenként.

4. Feltűnő, hogy oly sokan találtattak a lelkészek közt a fel nem szenteltettek, — minek oka talán egyházunknak a megelőzőt időkbeni szenvedő állapotában keresendő.

5. Szép intézkedés volt hajdan az egyházakban : a szegények és árvák gondviselése ; — mi azt bizonyítja, hogy a humaniszticus célok előmozdítását a reformált egyház mindig hivatásának tekintette, s azok eszközlését nem valamely új keletű egylettől várja.

6. A hajdan 69 egyházból állott nagy bihari egyházmegye az 1822-ben történt coordinatio által, a bihari és szalontai egyházmegyékre osztatott fel. Mindegyik egyházmegyében van jelenleg 43—43, összesen 86 anyaegyház. A bihari egyházmegyét jelenleg tevő 43 anya egyház közt, anya egyházakká lettek filiákból : Kis Szántó, P. Tóld. Fugyi, — az újabb időkben keletkeztek : Less és Nagy Tóthfalu.

7. Fegyelmet érdemel, hogy hajdan, még pedig nem épen a legkisebb egyházakban is, — mint például Furtán — nőtanítók is alkalmaztattak a leány iskolákban. — Tekintve, hogy a tanítók a szükséglethez képest, elég számmal mind kevésbé találkoznak, óhajtandó, hogy a leány iskolákban nőtanítók alkalmazása szokásba jöne.

Püspöki. 1877 jun. 6.

Papp Károly esperest.

2.

Nürnberg városa tanácsának levele
Eber Pálhoz.

Nem helyeseljük azt, a nálunk még mindig uralkodó, fölfogást, hogy a mi nem magyar érdekű adatot találunk, azt, vagy „vegyük egyszerűen tudomásul“, vagy juttassuk el illető helyére. A mi nálunk van, vonatkozzék bármiféle dologra, az a mienk, aki akarja, merítsen mitőlünk.

E szempontból indulunk ki, mikor az alább következő kis adaléket közöljük.

A Magyar Nemzeti Múzeum kézírattára külföldi okleveleket illetőleg egy egész külön osztályt bir. Közöttük van egy csomó Nürnberg városára vonatkozó okirat is, melyek néhai Jankovich Miklós gyűjteményével kerültek oda. Mivelődési, törvénykezési, helyrajzi, pénzügyi, sőt köztörténeti fontosságú adatokban oly szép gyűjtemény ez, hogy egész kis tanulmányt lehetne belőle kikerekíteni. A gyűjtemény első darabja 1241-ből van; 1599-ig következnek a többi oklevelek.

A ránk érdeklél bírók közül kiválasztottuk Nürnberg városa tanácsának Eber Pál witterbergi superintendenshez intézett levelét.

Eber Pál, Melanchton famulusa volt, ki nélküle el sem lehetett, ezért „repertorium Philippi“ névvel tisztelték meg barátai. Több évi tanárkodás után superintendenssé lön. Sok munkát irt: több rendbéli egyházi munka mellett chronológiát, pénztani művet, zsidók történetét és egyebet.

A levél tartalma: Eber a „tractatus de sacratissima coena domini nostri Jesu Christi“ című művét megküldte a városi tanácsnak. A városi tanács azonban, bár akkoron már protestáns volt, kiadja bírálatra a városi lelkészeknek előre is föltételezve helyeslő ítéletöket; nagyon örülnek is a megtiszteltetésnek s ebbéli jó akaratát 20 tallérral igyekeznek ellensúlyozni, mely ajándékot Zenklein András kézbesít neki.

Eber transactionalis természetű ember volt, azért sokan két-színűséggel vádolták.

Szerette volna, ha végét éri az úrvacsora fölött folytatott vita, s e művével közvetíteni akart. Testileg megtörve meghalt 1569-ben.

Az elég jó németséggel írott s betűhíven másolt levél így szól:

Unnser willig Dienst Euer Erwidrigkeit zuuor, Erwidriger und hochgelerter lieber Herr Wir haben E. E. schreiben mit dem zu-

geschickten getruckten zierlich eingepundenen Büchlein, eurer Lehr und Bekandtnus vom Artickl des hochwirdigen Sacraments, des leibs und Bluts unnsers erlösers und seligmachers Jesu Christi im heiligen abendmal wol empfangen und vernommen, Und ist unns fürwar die spaltung inn der kirchen Christi von diesem handel und andern Artickeln inn unser heiligen christlichen religion we, und allwegen von hertzen schmerzlich und bekümmerlich zu hören gewest, und noch, weil wirs aber nit bessern können, müssen wirs, wie vill anders, Unnserthalben dem lieben Goth beutsen dass Göttliche allmechtigkait wir von hertzen pitten, unns bei seiner waren und sienor durch unns angenommen christlichen Religion bestendiglich zuerhalten wie wir dann vermittelt seiner göttlichen gnaden zurharren, dabei und kain neuerung inn unnsern kirchen dawieder zugestatten gedenken, haben auch darauf bruderlich gethan, das berürt eurer Büchlein unnsern predicanten alhir, Dasselbig mit thiser gelegenhait zuuberlesen und unns ir juditium und bedenken darauf zueröffnen, zuzustellen, guter zuuersicht, sie werdens dermassen gegründet befinden, das dasselbig unnserer confession und kirchenordnung nit entgegen, oder zuwider sein soll. Sagen euch desshalb umb solliche zugeschickts Büchlein und euer guthertzige wolmainung gegen unns und den unnsern sender, freuntlichen Dank und Verehrenzeuch dagegen mit zwanzigk Talergroschen, die wir disem Boten Endressen zenklein, euch die durch wechel (vehicel.) (wechsel?? Szerk.) oder sonst zuzepingen zugestellt. Die wist als von Im zuempfehlen und die von unns (biten wir freuntlich) zu benutzen, Und sie besten anzunemen, dann euch sunst auch angenehme Dienst zuertzaigen. Dartzu seien wier nit minder willig als genaigt. Und haben E. E. sollichs hinwider zu antwort nit verhalten wöllen. Datum Erichtags den 22. Decembris Anno 1562.

Bürgermaister und Raths
zu Nürnberg.

Kivülröl: Dem Ehrwirdigen und hochgeler'ten herren Paulo Ebero der heiligen Schrift Doctori, und Pfarrherrn zu Wittemberg.

Eredeti je: hártján, vörös pecsét nyomaival a magyar nemzeti Muzeum könyvtárában.

Közli Thallóczy Lajos.

3.

Fodor János ref. lelkész önéletrajza, a mult század közepéről.

(Folytatás.)

Harmadik gonosz, mely alatt nyögtem volt a sok gyalázat avagy motsok; tudniillik a prédikátori hivatalban, mert egyéb állapotomban kedveket tudtam tenni az embereknek és mindenek előtt kedves voltam. Itt immár egy néhány árkus papirosokat beirhatnék; de én azt nem cselekeszem; hanem csak azt mondom, hogy akármely prédikátor, valaki Istennek kedvében akar lenni, azaz tisztinek és hitinek igazán megfelelni; soha bizony e mi időnkben az emberek gyűlölséget és a sok keserves gyalázatokat el nem fogja kerülni. Bezzeg én sem kerülhetém el, immár 31 esztendőknék elfolyások alatt. Az embereknek grátiáját nem tudám megnyerni, noha néhányszor lelkem esméretinek sérelmével is igyekeztem megnyerni. Ezért bosszúságot szenvedtem tulajdon hallgatóimtul, kivált a biráktúl, nemesektúl, uraktúl, schóla mesterektől, némely prédikátoroktul, esperesektúl is, jóllehet a miért én útálatos lettem, tudniillik a bűnnek megfeddéseért, lelkem esméreti vádol engemet, hogy én abbéli tisztemnek koránt sem tettem eleget, és a mit én eziránt cselekedtem csak szűnyogcsipés volt ahoz képest, a mit a mi atyáink végben vittének. Láss efféle szenvedéseket az én büdi verseimben; ha Isten könyveimet és írásimat kezembe vissza adná.

Mostan csak ezeket jegyzem meg. 1. Egyik ekklésiából sem mentem ki csendesen, hanem mindenikből üldözet által, melyet mindenütt holmi gonosz emberek elkezdettek, esperesim pedig társaikkal együtt elvégeztek, mert minálunk papot kergetni, Christust feszíteni, nem bűn. Valahányszor ekklésiából kiestem, soha csak egyszer sem hivattattam akkor mindgyárt más ekklésiába; hanem egy két hónapig vakántziában hagyattatván, azután nyertem más ekklésiát az esperestek tukmálása által, melyet vagy azért cselekedett Isten velem, hogy a prédikátorságrul való méltatlanságra megemlékeztessen ő felsége, vagy pedig azért, hogy a mostani anyaszentegyház méltatlan az ily prédikátorra, mint én vagyok, — azaz Istent félőre. Két ízben, fele időben kellett kimenni ekklésiából, depositiót is kétszer szenvedtem esperesimtúl, kiért az Ur Jézustól bosszuállást kívánok más világon is, mert e világon semmi afféle nem adatik; ha pedig ez az én kívánságom hamis és törvénytelen; ime az Ur Jézus előtt lekötöm fejemet, hogy ő felsége én reám fordítsa azt a büntetést, melyet én másoknak kívánok; mert én nem kívánok többet, hanem csak annyit, a mennyit én szenvedtem az ő

gonoszságuk és kegyetlenségük miatt. Sok ilyen atta, parancsolta papja“ nevet „zigány“ nevet szenvedtem a gonosz emberektől stb. De még is minden bosszuság — szenvedésimnek az a felső pontja, hogy külső belső birákhoz folyamodván, nem találtam nálok satisfactiót, avagy bosszúállást. Most is pap miatt vagyok fogságban stb. Nincsen mondom száma gyalázatimnak ; melyekért mindenkor kész lettem volna a Miniszteriumot letenni, ha hitemet szabad volt volna félbeszakítani. Az idén is az esperesem gonoszsága miatt maradtam ekklésia nélkül. Már mivelhogy tudgyák, ki vagyok, ide járulván a vénség is, senkinek sem kellek ; hanem az ifjak, néma ebek, csapodárok kellene a megbukott ekklésiának.

Ilyenek és ezekhez hasonló előszámlálhatlan sok kedvetlenségemnek szenvedéséből állott prédikátorságomnak egész ideje, mellyek ugyan valamikor előadták magokat, minthogy nem vagyunk érzéketlen tőkék, lehetetlen volt hogy engemet meg ne illettek volna, és lelkemben nagy haragot és keserűséget nem indítottak volna ; mindazáltal a szentlélek ereje és segítsége által mindazokat elbirtam viselni és a bosszúállásra, még a törvényesre is, mely tudniillik a magistrátusok által szokott, tenni, épen nem igyekeztem ; megelégedvén Istennek és az Ur Jézusnak, vagy e világon, vagy a más világon való büntetésével, vagy bosszúállásával, sőt az apostolok példáját magam előtt viselvén, kik az igazságért való szenvedéseket nyereségnek tartották és ditsekedtenek ; én is azok alatt semmi gonoszra ki nem fakadtam ; hanem mostani rab-ságomban is nagy privilégiumnak avagy praerogatívának tartottam mindazokat, az az nagy keresztyén dicsőségnek s méltóságnak és a végig való állhatatosságra resolválok magamat ; kivált ez okra nézve, hogy a szenvedések által az Ur Jézus Khristushoz hasonlókká tétetünk ; de ha bűneimért is bocsátotta reám az igaz bíró mindazokat, ugyis örömet talállok a rajtam forgó büntetésekben ; mert azt diktálja lelkem esméreti, akár az igazaktól s idvezülendő em berektől, akár pedig a kárhazandóktól szenvedő gyötrelmeket mostan pótolja ki rajtam Isten, Rimanak ama mondása szerint: A purgatórium e világon vagy on ; tudniillik azokra nézve, a kik itten eléggé meglakolnak az ő titkos bűneikért.

A szent miniszteriumnak viselésében Krisztushoz való hasonlatosságomnak egyik jele volt, hogy miképen ő felsége harmintz esztendő korában fogott az ő prófétai tisztéhez, ugy én is 30 esztendő voltam, mikor Ladányon prédikátorrá lettem. Mint a Krisztus negyedfél esztendeig szolgált, s hirdette az evangéliumot ; ugy engemet sem szenvedtek tovább a gonosz emberek az ekklésiában ; hanem többnyire mindenütt négy négy esztendeig, sőt negyedfél esztendeig, harmad félig. Krisztus árulója volt Júdás a maga tanítványa, büntető és feszítő birája a maga

népe; kivált a papi fejedelmek; kik Pontius Pilátust megcsinálták, hogy a Krisztust megfeszítse. Tökéletesen mindezek beteljesedtek én bennem is; Judásim voltanak Schola mestereim, a Sátánnak elfoglalt eszközei, kiknek, mivelhogy a prédikátoroktól semmi dépendentiájok nincsen megveszett ekklesiáinkban, kevés becsot adtak rajtunk, ártnak a gonosz emberek, a mit árthatnak. A papok között is találtattak ellenségeim; Judások; sőt Annások, Kajafások; mostan is pap miatt nyögök a váradi tömlőházban immár 14 hetek alatt, és még ezután is három hetekig, a debreceni gyűlésnek terminussáig, usque decimam tertiam septembris, itten fogok árestomot szenvedni, akkor osztán megfeszíttem; azaz: a papságtul megfosztatom; finaliter et irrevocabiliter a királyi parancsolatnak ereje szerint. *)

Harmadik feltétel legyen házasságomban megtapasztalt isteni gondviselés, melynek is fele kegyelem volt avagy áldás, fele pedig isteni harag és büntetés. Megérdemeltem volna, hogy házasságomat egészen megátkozta volna Isten. Miért? azért, mert Istennek bosszúságára esett oly idején való megházasodásom, ugy mint a melynek kedvéért rontám el magamat 23 esztendő koromban, nem akarván a kollégyumban szenvedni a szép tudományért és az Istennek ez magyar nemzetben levő házának építésére magamat készíteni. Oh boldog Isten! mire mehettem volna, ha a kollégyumot végig laktam volna, az akadémiákat is megjártam volna? De a szent lelket nagyrészt megoltám magamban, megszomorítván, melynek is ez lön egyik büntetése, hogy minekutána a czethalnak gyomrábul kihoza az Isten és az oltár mellé méltoztata, mindazáltal tanulásra való időt ritkán engedett ő felsége. Forgottam oly ekklesiában, hogy fél esztendeig is irhattam egy prédikáziót, de a tanulásnak eszközeit is nagy részt megtagadta s megvonta Isten tőlem, nem adván annyira való tehetséget, hogy kedvem szerint való könyveket szerezhetnék. Mindazáltal az én örök javamat s idvességemet kívánó Isten megédesíté itten is a büntetésnek keserűséget és sokképen elviselhetővé tette ő felsége a házi keresztet. Hogy ördögi haragot nem tartottunk; hanem ha öszvevesztünk, ismét egymással öszvebékélhetünk. Nem hagyánk el egymást hitetlenül; hanem immár 39 esztendeig együtt lakánk, hevet, hideget, jól lakást, koplalást, bujdosást, örömet, szomorúságot együtt tűrénk, szenyvedénk mindez mai napig.

Isteni áldás volt, hogy noha csak szerencsére házasodunk Gyöngösi-nek amaz versei szerint: Gazdaság és érték vagyon az atyától; de a jó feleség Istentül magátul. Boldognak mondatik Salamon szájától, a kinek jó asszony adatik sajátul; Szűk a jó feleség, nehéz szerint tenni, hogy sempedig rosszat kárhozatra venni.

*) Nevetném, ha feltámadnék mint a Krisztus.

Kaukázus hegyén tul jobb szaladva mennis ott a tigrisekkel egy barlangban lenni. Mindazáltal nem vere meg Isten valami sunda, lomha és guzi-bizi feleséggel; hanem olyat adott ő felsége, a ki gyors és szerény vala minden dolgaiban valamelyekre kezét vetette. Nem sajnálta fáradságát, messze földre is nemcsak szekeren, hanem gyalog is valahonnan remélette: hogy a hasznot behajthatja házunkba, tudniillik mikor osztán a nyomoruság mindenre megtanította. Nem volt nekem gondom szappanra, borsra, sáfrányra, kender-vetésre, felnyövésére, áztatására, eltörésére, fonásra, szövésére, vásárokba való járásra, adásra, vevésre, kereskedésre, vászonra, gyólcusra, kis csuporra, nagy csuporra, valami a házban megkivántatik mindenekre a feleségemnek vólt gondja mindeneket tehetsége szerint beszerzett a házba; soha nem mondtam neki mit főzzön ebédre vagy vacsorára; felette nagy gondja volt az aprómarha tenyésztetésre ugy, ho gy örökké csudálkoztam rajta, hogy mér annyi aprómarhát tenyészteni; holott a mi csekély gazdaságunk miatt nem lészen mivel tartani; azoknak eleségét is jobbára ő szerette beosztendót által. Bizony nemcsak az aprómarhákra terjedt ki az ő gondviselése; hanem lovaknak, marháknak vételére is; sőt a szőlőműveletésre, mezei munkásoknak, dinnye, tengeri kapásoknak beszerzésére. Mindezekre s több számtalan én tölem elő nem számlálható szükségünkre én nékemkevés gondom vólt az én világi életemben. Igazán, hogy jó gazdasszonyt adott volt nékem az én Istenem; közeleb a házi gondviselésben, ötügetés, mosogatásban, varrogatásban, háznak, ágynak tisztán való tartásában, éppen nem szükség Istentől jobb gondviselőt kívánni; mert e volt egyik virtusa neki, tud. ill. a tisztaságnak szereteti. A bekeresett javacskaínknak nem volt tékozlója, noha fősvény sem volt; mert ha kitelhetett volna tőlünk szerette volna a szépet, ugy mindazáltal, hogy nem csak magát kívánta ruházni, hanem gyermekeit és mindnyájunkat; sőt néha nagyobb gondja volt gyermekeinek ruházására, mint magára. A házasságbeli adósságnak megadásában vagy pedig megkivánásában nem hogy fajtalan lett volna, de felettébb is szemérmes, mérsékletes. Vajha csendesebb erkölcsü lészen vala; Isten áldása szállott volna reánk bőmértékben; de minthogy mindketten haragos természetűek valánk és igen harcosak innen származott néhányszor közöttünk szitok, mocsok, veszekedés, gyűlölség, egymás halálának kívánása, a sok kárvallás, isteni áldásnak tőlünk való megvonása. Én ugy vallom, mind életemben s mind halálomban, hogy a mi együtvaló lakásunk fele isteni irgalmasság vólt, fele büntetés.

Házassági életemnek egyik circumstantiaja ebben vagy on, hogy feleségemet magtalansággal nem veré meg az Isten, hanem a mi házasságunkat gyümölcsözövé tette az ur Isten ő felsége; tizennégy gyermekekkel szeretett ő felsége benünket 26 esztendőknék elfolyások alatt, kik között fiui magzatok öten voltak, a többi pedig leány gyer-

mekek. Az idő alatt bölcső soha házunkból ki nem szakadott, de áldott légyen az urnak neve érette, két bölcső egyszersmind nem vólt házunkban, ha csak Pál deák után nem vólt, mert ötet igen kevés ideig szoptatta az anyja.

Jöllehet pedig igen szegények vóltunk mindenkor, mindazáltal tudja az Isten nemcsak szájunkkal, de csak szívünkkel is soha egy gyermeküknek is halálát nem kívántuk, mert mi mindketten az ilyen kívánságot mit megannyi gyilkosságnak tartottuk, sőt mikor Isten közülök valamelyiket kiszólitotta ez árnyék világból, nagy büntetésnek tartottuk s talán kelletnél is többet buslakodtunk halálukon a békességes türésnek törvénye ellen; azért is mindannyi szegénykedésünk között is örökké ezt óhajtottuk és kívántuk vólna Istentől, hogy minden gyermekünk, kivált a kiket ifjuságunkban adott ő felsége, maradjanak életben, hogy ha ugyan tetszeni fog, Istenemnek, engemet napoknak hozszuságával megáldani s vénségre juttatni, láthassam csemetéimnek avagy unokáimnak sokaságát fiaimnak s leányimnak gyermekit, kivált fiaimnak fiait; nem csak familláimnak megmaradásának okáért; hanem az a. sz. háznak is teljességére s az hazának; hogy legyenek minden időben az én nemzettségemből is Istennek és Krisztusnak dicsérőji, ebben a mi megújított a. sz. házunkban; hogy lettem volna olyan vénségemben, mint valami szélesen kiterjedett szépen zöldelő és gyümölcsöző élő fa az Istennek kertében avagy lelki szőlejében, hogyha immár elvesztettem magamat, kollégyumban való lakásomnak s tanulásomnak elmulatásával és ekképen kevés számu lelki fiakat szülhetek, Istennek tudományomnak csekély volta miatt, szüljek ő felségének testiképen avagy nemzzek fiakat és leányokat a szent házasságnak általa mind a vitézkedő s mind pedig a győzedelmeskedő a. sz. ház seregeinek szaporítására.

De jaj Istenem! az én mindenkori könyörgésimnek s gyakorta való bőjtölésimnek nem vala annyi tekinteti Isten előtt, hogy azt a kegyelembéli jó akaratot ő felségétől megnyerhettem vólna, tud. ill. az én kívánságom szerint. Bünt találá Isten bennünk; együtt, másutt laktunkban eltemeténk hármat gyermekeink közül, kik mivelhogy csecsemők és neveletlenek valának, ezt a látogatást könnyü vólt szenvedni és elfelejteni; de a többinek is nekik jövén a pestis 1743. s a következő esztendőben, árviz módgyára ragada hatot közzülök, négyet Monostor-Pályiban, kettőt Rác-Böszörményben. Már ezeknek halálát nehéz vólt szenvedni; mert már őket Isten jó voltából fölneveltük vala, ki tógátus diák, ki menyecske, ki eladó leány — Ezeken ugy megkeseredénk, hogy csak akkor vigasztalódik meg lelkünk, mikor utánok és hozzájuk megyünk. Mindazáltal Istené legyen a dicsősség érette, meghagya Isten ötöt gyermekeim közzül és mindeddig életemben megtartott, kik, hogy gyümölcsözzenek az Isten házában, sziyból kívánom.

Az eredetiből közli :

Hoffer Endre.

Egyházi és iskolai krónika.

— **Németország.** Egyetememes német lutheran értekezlet. — Visszahatás a modernnek törekvései ellen. — Vallási állapotok Badenben. — Polgári házasság Würtenbergben. — Lelkészi értekezlet Erlangenben. — A Gusztáv-Adolf-egylet nagy gyűlése.

Közönségesen tudva van, hogy Németországban, a nem minden erőltetés nélkül létrejött uniónak, eleitől fogva sokan nem valának barátai, mind a reformátusok, mind különösen a lutheranusok közül. Miután pedig nem kevés oly jelenségek tüntek fel, melyek azt mutatták, hogy az uniált egyház mahólnap hitvallásnélkülivé lesz, s emellett megindultak a protestáns egyletféle modern áramlatok is, különösen a reformátusoknál jóval számosabb lutheránok, erősen indítatva érzék magukat a szorosabb összetartásra. Ezen törekvéshez igen számosan csatlakoztak olyanok is, akik az államegyház kebeléből még tényleg ki nem léptek. Így jött létre 1874. októberben a lutherán értekezlet, melynek főcélja a változatlan ágostai hitvallás s Luther kátéi alapján, ápolni s erősíteni a lutherán felekezeti öntudatot, egyházi közérzületet és jellemet s e célból az egész német föld különböző pontjain szétszórva élő lutheránokat legalább egy értekezletben egyesíteni. Eleinte kevés pártfogásban részesült az ügy, ámde a legközelebbi értekezlet, amely mult augusztus hó 31-dikén nyitott meg Berlinben, a birodalmi csarnok nagy termében, már valódi nagyszerűt mutat. 8—900 értekezleti tag volt jelen, közöttök báró M a n t e u f f e l miniszterelnök is. Az elnökséget gróf K r a s s o w fő kormányhivatalnok vitte, helyettes elnökül a jelen nem lehetett E u e n lelkész helyébe T a u s c h e r szuperintendens választott. A megnyitás előtt köz isteni tisztelet tartatott a sz. Máté. templomában. — A legelső előadást G r a u königsbergi tanár tartotta a lutheránoknak az új egyházal kotmányhoz való mostani viszonyáról, s bevezető beszédében a legkegyetlenebbül megtámadta az alkotmányt a hitvallás iránti hűtlenség miatt. Az alaptételekben, melyeket az egész gyűlés elfogadott, ki van mondva, hogy a hitvallásnak érvényt kell szerezni az egyházban minden tekintetben, az oly kétértelmű határozatlan kifejezéseket azonban mint „evangelikus hitvallás“ stb. egyenesen mellőzni kell, hanem nevezni határozottan a változatlan ágostai hitvallást s a Luther kátéit; meg kell gátolni, hogy a pozitív keresztényen hit ellenségei az egyházra határozott befolyással legyenek stb. — Fűrér lelkész és Kleist Retzow a vasárnap megszenteléséről tartottak előadást. Sürgették nemcsak azt, hogy egyesek s családok minden tisztességgel megüljék a vasárnapot, hanem azt is, hogy különösen a polgári hatóságok, az ügyet magok részéről is erélyesen elősegítsék. Végre Weber lelkész arról értekezett, hogy miként lehetne korunkban nagyobb hatásúvá tenni a lelkészi hivatalt? Feleletük következő tartalmu alaptételek fejtegettek: A lelkészek hirdessék egyedül Istennek tiszta igéjét s legyenek rendületlenül hívek a gyülekezetekkel együtt a hitvalláshoz; az egyetemeken csak oly hittanárok legyenek, akikről bizonyos, hogy a leendő lelkészeket az egyház hitében s hitvallásának szellemében képzik; hitvallás

vagy felekezeti jellemnélküli iskolák ne állittassanak, mert amely iskolának hitvallása nincs, annak nincs vallása sem. — Az értekezlet ünnepelesen kijelentette, a pozitív uniáltakkal vagyis azokkal való testvéri egyetértését, akik mint az uniált államegyház tagjai, folyvást megmaradtak az evangéliumi keresztyénség pozitív alapjain, s nem barátaí pl. a protestáns egyletesféle modern irányzatnak. Az előadások egész terjedelemben ki lesznek nyomva. A gyűlés végén kitűnő sikerrel megindultak az adakozások, egy lutherán hittanári szék alapítására. —

A Rajna tartomány egyik zsinatán, visszahatásul a modernező berlini zsinatok ellen, következő tartalmu alaptételek fogadtattak el: a váltság munkájának tényeit tagadó papok, hivatalukból tétessenek ki; azon gyülekezeti tagok, akik ilyen papot választának egyházi jogaiktól fosztassanak meg; amely zsinati tag az ilyen papnak pártját fogná, s az apostoli hitforma elleni támadást eltűrné, — a zsinatból utasíttassék ki; az oly hittanár, aki nem hiszi a Krisztus istenségét, hivatalában ne türetessék.

A badeni egyházi főtanácsnak az ottani egyházi s vallási állapotokról szóló legközelebbi előterjesztéséből következőket emeljük ki: a templomba járók száma, különösen városokban folyvást fogy, már 26, 6 percentre süllyedt, falukon még 40—50 procent; itt a született gyermekek is rendszerént megkereszteltetnek s általában kedvezőbb szint mutat az egyházi élet; a házasságok közül csak 1, 7 procent nélkülözi az egyházi szertartást. A konfirmatio és az egyházi temetés rendszerént megtartatik. A vallástanítás az államilag behozott egyes iskolákban nagyon sokat szenved, mert az evangélikus tanító, sok helyütt nincs azon helyzetben, hogy a hetenkénti hat rendes vallástani órát maga megtarthassa. Ez ügyben aztán „a legveszélyesebb az, hogy a vallástanítás pusztá **szak** mégpedig még **szaktanítássá** süllyesztetik s így, nevelési hatását legnagyobb részben elveszti“. Egy igen tekintélyes külföldi lap mondja ezt. Vajha a mi illető férfaink, a többek közt ezt is figyelembe vennék s általában meggondolnák, hogy a mi egyházi elveink és érdekeink szerint, a vallástudományt mint igen kitűnő s egyetemes fontosságú, jellemképző tantárgyat, mind az elemi, mind a közép iskolákban egyenesen a rendes osztálytanítók kezébe kellene adni s csak ennek lehetetlensége esetében bizni különleges vallástanárra. A római katólikusoknál nagyon megjárja, hogy ahol csak lehet, mindjárt első sorban külön vallástanárok és pedig klerikusok működnek; de nálunk miként lenne ez megegyeztethető pl. az egyetemes papság magasztos elvével sőt általában a jóra való protestáns paedagog elvekkel? Nálunk magyar reformátusoknál azonban, mondjuk ki kereken, jelenleg oly szomorú idöket élünk, miszerént tanítóink és tanáraink közül nem kevesen, részint nem értik, részint nem szeretik hanem inkább szégyenlik és csufolják vallásunkat. Ilyenek különben, fájdalom! épen papjaink! között is találkoznak!! Ily helyzetben már, minden bizonynyal jobb, egy alkalmas külön vallástanár, mint semmi vagy épen rossz tanár. — Még csak azt emlitsük fel, hogy az említett előterjesztés szerint, Bádenben is, miként másutt, a vallással együtt, hanyatlak a közerkölcsiség is.

A württembergi királyságban, a fővárost ide nem értve, a mult

évben kötött összes házasságok közül, általában csak 2, sőt falukon $1\frac{1}{2}$ procent nélkülözte az egyházi szertartást. Magában a fővárosban Stuttgartban azonban, 853 házaspár közül 319, tehát $36\frac{2}{3}$ procent nem kívánta a papi áldást; — ezek, legnagyobb részben a vándor munkásosztályhoz tartoztak.

Berlin városa a jelen évben 94 népiskolát tart fen, ugyananyi főtanítóval, 860 osztálytanítóval, 311 tanítónővel, 342 kézimunkát tanító s 82 segéd nőtanítóval. Összesen a tanítói kar 1680 egyénből áll. Ezeket kívül vannak még számos magán és árvaiskolák stb. A jelen évben 3,666,765 márkot költ a város az elemi iskolákra; egy elemi tanuló 52, egy középtanodai 100 márkba kerül a városnak. A főtanítók fizetése szabad lakáson kívül 3180 — 3900, az osztálytanítóké 1560 — 3240, a tanítónőké 1170 — 1755 márk.

A bajorországi evang. lelkészek a mult julius hó közepén tarták meg évi értekezletüket Erlangenben. 150 tag volt jelen. A többek közt a következő tételek fogadtattak el: a házassalókat a szent háromság egy Isten nevében kell megesketni; az elválasztottak közül a bűnös félt az egyház új házasságra nem bocsátja; akik gyermekeiket meg nem kereszteltetik, Ur asztalához nem bocsátatnak; akik az egyházi rendtartásnak ellenszegülnek, elvesztik egyházi diszjogaikat, pl. keresztzülékül sem fogadtatnak el. stb.

Folyó szeptember hó 4-dikén nyitattott meg a Gusztáv-Adolf-egylet 31-dik főgyűlése M.-Frankfurtban, az ugynevezett császártérben, ahol egykor maga Gusztáv-Adolf személyesen jelen lévén, mondá ezen emlékezetes szavakat: „Már hordozok egy golyót testemben az evangéliomi hitért; de kész vagyok bármely órában életemet is feláldozni Istenért és az evangéliomért“. Fel is említé e szavakat Dichl törvényszéki tanácsos, a ki a frankfurti egylet nevében üdvözölte a nagy gyűlésnek több mint 400-ra menő tagjait. Tartott üdvözlő beszédet a polgármester is. Fricke lipcei tanár, mint az egylet központi bizottságának elnöke, válaszoló beszédében Frankfurt egyháztörténelmi fénypontjait emelte ki. A megnyitó isteni tiszteleten Rogge potsdami lelkész tartá az egyházi beszédet. — Az egylet pénzereje s működésének eredménye most is haladást mutat. A legközelebbi évi összes bevétel 739,344 márk volt, tehát 41,817-tel több mint az az előtti évben. 1149 gyülekezet segélyezettett, 1089 pedig újból kérelmezett. Magyarországból az ujvidéki lelkész Belkhovszky említették mint jelenvolt, aki a szerb és török határvidéki evang. gyülekezetek számára kért segélyt. Ismét igen sok volt a segélykérés is Ausztriából, Csehországból. stb.

Anglia. A püspöki egyház Róma felé hanyatlása és türelmetlensége.

Folyvást oly szomorú jelenségek tűnnek fel a „magas“ püspöki, vagy államegyház kebelében, melyek az evangéliom minden igaz barátjára méltán búsítólag hathatnak, mert egyenesen a Róma karjai közzé hanyatlást mutatják. Legközelebb a parlamentben is felszólalásra s általános megbotránkozásra adott alkalmat egy a szent kereszt társulata által kiadott s igen nagy elterjedést nyert olyan könyv,

mely a fülbegyónást egyenesen javallja, s azt írják, hogy oly ocsmány dolgokat beszél, melyeket a német lapok még csak említeni is szégyenlenek. Midőn ez ügygyel egy főpapi gyűlés is foglalkozott, az azt megnyitó kanterburyi érsek elmondotta, hogy ama gyönyörű mákvirág nem magában áll, mert neki épen akkor reggel küldöttek egy nyomott füzetet, amely 6—7 éves gyermekek számára van írva, s azt mondja a többek közt, „hogy a gyermek a maga bűneit nem atyjának vagy anyjának, hanem a papnak tartozik megvallani, mert az Isten, midőn a földön járt, csak a papoknak adta azt a jogot, hogy az emberek bűneit megbocsássák.“ Az említett főpapi gyűlés, szerencsére egyhangulag elvetette a fülbegyónást s ama társulatot feleletre vonandónak nyilvánította. — A cifra misemondó papi ruháknak folyvást sok barátjok van s egyik ritualista lelkészt Dale-t a semmitő törvényszék felmentette.

A türelmetlenségben is Róma felé hanyatlanak az anglikánok. Náluk a köztemetőkben, bármely vallásu ember koporsója felett, csak egyedül anglikán lelkész szolgálhat; tehát még egy valódi született angol de pl. presbyterianus vagy másféle disszenter papnak sincs megengedve, hogy saját hitfelének sirja felett papi szolgálatot tegyen. És ezt legközelebb, a törvényhozás útján akarták megváltoztatni; de különösen a felső ház miatt nem sikerült.

Helvétzia. Egyházi társulatok évi gyűlése Bazelben. A helyzet Bazel vidékén. Halottégetés Zürichben.

A mult julius hó első hetében tartattak Bazelben az egyházi társulatok szokott évi nagy gyűlései. — A segélyegyletnél hanyatlás mutatkozott, mert több, vallásukhoz ragaszkodó egyének megvonták évi adományaikat amiatt, hogy az ugynevezett reformereskedők is segélyeztettek. Ismételve kimondatott tehát, hogy a bibliai keresztyénség alapjáról lelépett gyülekezetek nem fognak segélyeztetni. Azt hiszik, hogy ezáltal visszanyerik a centrumban azt, amit a periphérian vesztetni fognak, s az ezelőtti adakozók nagy része ismét visszajő. — A biblia terjesztő társulat a római klérus által gördített akadályokról panaszkodott; különben, igen helyesen felemlítettett, hogy most nem anyira a bibliaterjesztésre volna már szükség, hanem inkább arra, hogy az emberek az Isten ígéjének hallgatására serkentessenek. — A derék missio társulat folyvást erőben él; a legközelebbi évben 100.000 frankkal többet költött mint az előtt. de több pogányt is térített, nev. 964 et, 200-al többet, mint azelőtt. — stb.

A bázeli-vidéki kánton kedvező egyházi állapotot mutat. Száz uj házaspár közül alig van öt aki a csupa polgári házassággal megelégednék, s ne kívánna a lelkészi áldást. A született gyermekek rendszerént mind keresztségre vitetnek. A vasárnapi isteni tiszteletet a felnőtteknek 20—30 százaléka látogatja. Szintilyen formán az Ur vacsoráját is. — Szepták vannak, de nyomoruságos életet élnek.

A zürichi uj temetőben, külön hely hagyatott fen, egy netalán építendő halott-égető csarnok számára; mert a kormánytanács megengedi az olyanok holt testének megégetését, akik ezt teljesen cselekvésképes, önjogu korokban, önmaguk, hatóságilag is hitelesített írás-

ban kívánják s akikre nézve ezt, a hatósági orvos, kellő felboncolás után, megengedhetőnek nyilvánítja. A halott-égetés mellett végre, sértetlenül fenáll az illető hitfelekezet temetési szertartása. — Mindez, elég hideg víz, azon egykor oly forró lelkesedésre, amelyet a halott-égetés mellett az elhunyt reformer vezér Lang lelkész költött fel. Most már ez úgynek, nincs helyét földön apostola; — másutt is minél kevesebb.

Hollandia. A községi népiskolák.

Horn, orsoyi iskolarektor a Rajna táján, aki mint jeles paedogóg író is ösmeretes, legközelebb egy kis füzetet bocsátott közre, a hollandiai népiskolák állásáról. Ebből is látjuk, hogy a hollandiai községi iskola épen oly viszonyban van a hitfelekezetekkel, mint a hazánkbeli; csakhogy míg nálunk előbb utóbb római kathólikussá lesz a községi vagy állami iskola, Hollandiában ez ideig még megtartotta az ő törvényszerű jellemét. Ottan tehát Krisztust említeni sem szabad, mert ez, az Isten felkentjének, a Megváltónak, Idvezítőnek eszméjéhez vezetne, amit a zsidók s velök együtt a gyökeres modernnek teljességgel nem türehetnek; ennél fogva csak Názáreti Jézus említetik. Egy tanítót bepanaszoltak amiatt, mert a lélek halhatatlanságát tanította az iskolában. Az ügyben, országgyűlésen interpelláltatván a miniszter, kereken kijelentette, hogy a lélek halhatatlansága mindenesetre tiltott dolog a községi és állami iskolában. Mindez arra indítja a vallásukhoz hű szüléket, hogy gyülekezeti iskolákat állítsanak, s ezek száma folyvást növekszik is. Hollandiában nincs iskolakötelezettség, mindamellét is, az iskolaköteleseknek csak mintegy 18 százaléka marad iskolázatlan. Tanítóképző intézetet csak hármat tart az állam s ezek a szükséges tanítóknak csak egy nyolcadrészét képesek előállítani, a többiek más uton szerzik meg a képességet, amely államvizsga által ellenőriztetik. Még most a létező iskoláknak csak 30 százaléka, magán vagyomból fenntartott felekezeti iskola; de nem csak a protestánsok, hanem a római kathólikusok is, kiválóan indítatva érzik itt magukat iskolák alapítására, mert az államkormány, iskolaügyben is, semmi előjogokban nem részesíti őket mint nálunk, ahol pl. a kiválóan róm. kath. jelvény a kereszt s általában a római katolicizmus kisebb nagyobb mértékben, ott szerepel a községi és állami iskolákban. — Horn művecskéjének címe: *Hollands Schulwesen Langenburg. 1877. 89. l. Ára 1 márk.*

Franciaország. Egyházi pártok bomlása és új alakulása. — Egy kitűnő jézsuita tanintézet.

A modern vagy reformer párt több kitűnő vezérei, mint pl. Colani, Reville, Pecaut, Torquemé, Steeg stb. a lelkészi hivatalról egyszerűen lemondottak. Igen helyesen cselekedték; modern vagy reformer társulatban, keresztyén lelkészi hivatalnak nincs jogosultsága. Más részről azonban, mint már említettük, a szabad vagy antonom egyháznak több kitűnő lelkészei, akik az orthodox irány leghatározottabb hívei, az állam-

egyház kebelébe léptek. Mindezen változások, nem sokára egészen új pártalakuláshoz fognak vezetni.

Párizsban a Rue de Loudresban ez előtt négy évvel alapítottak a jezsuiták egy tanintézetet, amely hogy a szülék részéről mily nagy pártfogásnak örvend, mutatja az, hogy míg kezdetben csak 400 tanuló-
nak volt helye, most már 1500 tanulóra van számítás. Az intézet a mi gymnáziumainkkal egy rangu, s csak az első osztályba vétetnek fel növendékek, hogy a tanítás és nevelés egyöntetűsége, más intézetekből jövők által ne zavartassék. Vannak mind bent mind kívül lakók, s ez utóbbiakat az intézet saját omnibusai szállítják szét lakhelyeikre.

Ausztria. A kormány kémkedése a tanítók felett.

A közoktatási miniszter meghagyta a csehországi megyefőnököknek, hogy a tanítókról, a következő kérdő pontok szerint tegyenek jelentést: „A tanítók közül kik vannak osztrák szellemtől áthatva s kik nincsenek? Vajjon az oktatás által felköltik-e a tanítók a tanulóknak az osztrák honfiai érzelmeket? A történelem osztrák pátriótai szellemben tanítatik-e? Az iskolai könyvtárakba osztrák pátrióta szellemű könyvek szereztetnek-e? Tartatnak-e az iskolákban osztrák pátrióta ünnepek? Az uralkodó ház családi viszonyai megünnepeltetnek-e? A tanítók, szintugy nyilvános, mint magán életökben elég loyálisok és pátrióták-e? Nem társalkodnak e olyan emberekkel akik ellenségei az alkotmánynak s veszélyesek az állam fenállására nézve? Nem tagjai-e valamely oly egyletnek, amelynek nem osztrák törekvése van. Milyen viszony van a tanítók és papok közt? Nem olvas-e a tanító nem pátrióta könyveket s folyóiratokat? A választásoknál nem izgatnak-e a tanítók, és ha igen: mi irányban.“ — Megjegyezhetjük, hogy a mindezeket titkosan kérdező érdemes osztrák miniszter, sem patriotaságban, sem szabadelvűségben és alkotmányos érületben nem engedi magát magyar kollegája által felyül mulatni, s így nem épen lehetetlen. hogy aféle kérdőpontok nálunk is circulálni fognak valaha s talán épen esperesti és püspöki úton.

Olaszország. Iskolakötelezettség — Iskolák Rómában.

A mult julius hó végén, Olaszországban is szentesített az iskolakötelezettséget kimondó törvény. A hat évet betöltött gyermek, ha sem magán iskolai sem családi oktatásban nem részesül, tartozik a község iskolájába járni. Ebből a vallás teljes tökéletesen ki van zárva, ami által nemcsak nem gyengítik, hanem még nevelik a klérus befolyását, mert az, most már minden legkisebb ellenörködés nélkül saját tettszé szerint végezheti a vallásoktatást; és ez, tiszta római katólikus elv.

Rómában a legújabb számítás szerint, van 280,000 lélek, 13,550 épület; 347 katólikus templom, 8 evangelikus kápolna, 4 zsinagóga, Városi köziskola van 46, ezekbe 15,407 gyermek jár. Ezenkívül van

94 magán, 77 egyházi, 56 vegyes iskola, 5 gyermeki menhely, 16 szeminarium stb. Vagyon ám vendéglő, kocsma és más ilyféle . . . helyiség is mintegy 3840 s így 72 lélekre esik egy.

Különfélék.

Felhívás a holdmezővásárhelyi ref főgymnázium segélyezésére ügyében.

Nem sokkal azután, hogy vidékünk a mintegy két százados török uralom és a gyakran vele együtt járó beháború nyomásától és pusztításaitól megszabadult; csakhamar, hogy ennek folytán itt H.-M.-Vásárhelyen a társadalmi viszonyok megszilárdulni, és elődeink békés foglalkozásaikhoz visszatérvén, házi dolgaikat rendezni kezdték: a mi reformált őseink megvetették egy, az akkori idők követelményeinek megfelelő felsőbb tanintézetnek is alapját. És azóta a több mint másfél százados tanintézet, hüven ápolgatva városunk minden rendű és rangu lakosaitól, legelső sorban a helybeli közművelődés ügyéért nemes áldozatkészségében kitünő városunk közönségétől, — reform. egyházunk kebelén folytonosan tökéletesbülve, lankadatlan törekvéssel igyekezett a helybeli és vidéki közértemesedés, a valódi tudomány, tiszta erkölcsiség és vallásosság, és az idegen ajkúak körében édes hazai nyelvünk s a honfíú érület magasztos lángjának élesztgetésében, táplálásában. És hisszük, nem érdem nélkül.

Azonban ne legyen ez odavetett állítás, beszéljenek a számok. Az 1867/68-dik tanévtől az 1876/77-dikig bezárólag, tehát egy évtized alatt volt VIII osztályú tanintézetünknek összesen: 2444 növendéke: ebből helybeli: 1702; vidéki: 742; vallásfelekezetre nézve reform.: 1009; róm. kath.: 503; ágost. hitv.: 68; gör. kath.: 3; gör. kel.: 503; mész. vall.: 570; nemzetiség tekintetében magyar: 2175; német: 9; szerb: 213; román: 47; érettségi vizsgálatott állott: 214. E számadatok beszéltőleg tanusítják, hogy reform. tanintézetünk osztatlan jóakarattal igyekezett szolgálni városunknak és vidékének, a különböző felekezeteknek és nemzetiségeknek; de nyilván tanusítják azt is, hogy első sorban mégis reánk h.-m.-vásárhelyi reformátusokra árad iskolánk legnagyobb haszna, fénye nekünk világít legközvetlenebbül, a mi kincünk ez, és a felvilágosultságra és a szabadságra törekvő magyar protestantizmus elvének kíván ez jövőre is buzgó hirdetője és gondos ápolója lenni.

Azért e tanintézet sürgető szükséges voltáról, — tekintve városunk műveltségi s a magyar protestantizmus jelenlegi helyzetét, — oly erős hitünk és meggyőződésünk hogy ha itt e nagy magyar városban, melynek közelében a többi felekezetek és más nemzetiségek hatalmas művelődési központokat alkotának, — a régibb időkből apáink örökségeül ily magasabb tanintézet reánk nem maradt volna: a józan közművelődés, fajunk történelmi állása megtartásának és jövője biztosításának és prot. hitveinknek érdekében, halaszthatatlan szükség volna erőnk megfeszítésével is ott létrehozunk. De erős hitünk az is, hogy e közszükség mély érzetéből folyólag azon elődök utódai, a kik másfélszázada ez intézet alapját önerejükön megvették, azon apák ivadécai, kik az apai örökséget időnként lelkesen

désük tiszta tüznél melengetve, VIII osztályu főgymnáziummá izmosodni elősegítették, — most, midőn ujabban int a kiáltó szükség, nem lesznek siketek a hívó szozatra, és kiki a mint nyerte az Ur áldását, segélyre siet egyházunknak, mely a hűn ápoló atya féltékeny gondosságával készül előre, hogy a biztosan bekövetkező szükség készületlenül nem találván, annak követeléseitől el ne boritassék.

Mert hogy tanintézetünk nemes rendeltetésének valóban megfelelhesen, és jövőben megállhasson: ugy a tanerók száma, mint az iskolai épület és ennek berendezése tekintetében halaszthatatlan kiadások néznek reánk, melyek teljesítésére egyházunk — fájdalom — nem éri magát többé képesnek. Mert habár egyházunk némely jövedelemforrásai, a szorosan egyházi természetű kiadásokat fedezik is: az egyházi adót egészen a tanügy, előlkelőleg pedig a népiskolai kiadások emésztik föl. És ez az egyházi adó a párbéren kívül az állami adó 18 % -ját teszi. Ismerve már az országos és városi adózási viszonyokat, ismerve a napi élet ezer szükségéit, nyilván kitűnik, hogy egyházunk a nevelés iránt nem maradt el kötelessége teljesítésében. Azon utra kell tehát térnünk, melyen a magyar protestantismus három század óta haladva, sőt hazánk is legelsőbb rendű közművelődési intézeteiket létrehozták, a bizalom éltető hitével folyamodunk azért az önkéntes adományokhoz, ez anyyi jótékony intézet tápláló forrásához.

És örvendő dicsekvéssel emlitjük, a biztató előjelek csak fokozzák nem csüggedő hitünket. Mert alig hangzott el egy nyilvános összejövetenlen főtiszteletű és nagyságos Révész Bálint ur, mélyen tisztelt püspökünk buzdító szózata, nyomban következett rá a dicséretes tettekben nyilatkozó lelkesedés, serkentő jelül, hogy a kezdemény biztosító előzálaga reményünk teljesedésének.

Ily előjelek után, — bár ösmerjük az időket, hordozzuk a viszonyok súlyát, — föltétlen bizalommal fordulunk legelső sorban városunknak, nemkülönben vidékünknek minden rendű és felekezetű, a nemzeti és felekezeti közművelődésért áldozatra kész lakossaihoz és polgáraihoz; bizalommal fordulunk felekezetünk hatóságához s tőlünk távolabb lakó oszlop embereihez. A hazafiai atyafiai hit reményével kérünk segélyt emez, a felekezeti érdeken kívül városunk, vidékünk és nemzetiségünk közjávára hűn munkáló tanintézet részére. Hozza meg, a mint az áldások Istene rábizta, a vagyonos forintját, a szegénysorsu fillérét; hozza meg pénzben, vagy terményben korunk egyik legmagasztosabb ügyének, a nevelésnek oltárára szives áldozatát. Egyes gabnaszemek alkotják a garmadát; a források cseppei duzzadnak folyamokká: nem lehet áldozat csekély, mely a többivel egyesülve nagygyá ne sokasodnék, s a legcsekélyebb adomány számot tesz az alpnál, melyen állva hálásan és sokszorozva fogja viszonzni tanintézetünk a jötevők kegyes áldozatát. Egyházunk előjárósága szentül igéri, hogy mint legelső sorban hivatott, megteszi tisztét az intézet felvirágoztatására, lelkiösmeretes sáfárként gyümölcsötvetni a hűségénél letett kincset, és értesíti időnként a kegyes adományokról a mélyen tisztelt közönséget

Az áldás Istenének kegyelmét kérve a nemzeti és felekezeti közművelődés minden buzgó barátjára, a mélyen tisztelt jöltevők munkás szeretetébe ajánlja.

H.-M.-Vásárhely, 1877. augusztus hóban. — A h.-m.-vásárhelyi reform. egyház előljárósága nevében. *Szeremlei Sámuel* m. k. h. elnök, lelképásztor. *Török Bálint* m. k. főgondnok.

A legszivesebb készséggel közlém e Felhívást s lelkemből ohajtom, hogy ennek a lehető legszélesebb körben, minél gazdagabb eredménye legyen. Részemről ezennel ö t o. é. forinttal járulok a célhoz. Szívesen elfogadom, e folyóiratban nyugtázom s az illető helyre eljuttatom mások adományait is.

Szerkesztő.

I s k o l a i a u t o n o m i á n k. — Épen e rovat szerkesztésének ideje táján készítgetvén egyszersmind, levéltárnoki kötelességem szerint, a tisztántuli ref. egyházkerület legközelebbi közgyűlése jegyzőkönyvének betűrendes tárgymutatóját is, látom a jegyzőkönyvből, hogy egyházkerületünknek igen erélyesen védekeznie kellett a közoktatásügyi miniszter ur ellen, mint a ki iskolai autonomiánkat ismételve megtámadta. A dunamelléki ref. egyházkerület legközelebbi jegyzőkönyvéből is látom, hogy az ottani püspök ur, igen komolyan és ünnepélyesen figyelmeztet a veszedelemre, amelylyel iskoláink értékét és egész autonómiáját, a kormány törekvései épen a legujabb időkben is fenyegetik. Vajha, a különben igen jeles püspöki előterjesztésből elmaradtak volna már a z s i n a t é s k o n v e n t ű g y i i n v e k t i v á k, mert ha hasonlókkal akarnánk az illetők innen is felelni, azzal ugyan, egyházunk javát s Isten dicsőségét, de még a helyes történelmi fogalmak terjesztését is, legalább csekély véleményem szerint, nagyon kevésbé mozdítanák elő. — A dunántuli ref. püspök ur legközelebbi lelkes elnöki jelentése is igen szomorú, szenvedő helyzetben mutatja fel egyházunkat s iskoláinkat az állammal s az uralkodó hitfelekezettel szemben. — Őszinte tisztelettel üdvözljük az illetőket autonomiánk védelméért. Vajha korábban is minél gyakrabban hangzottak volna minden egyházkerület s megye köréből az ily erélyes szavatok s vajha országgyűlésen és kormányon ülő uraink is, őseik magasztos példáját követve, fáradatlanul munkálkodnának s küzdenének autonomiánkért s egyenjogúságukért. — Aligha van már a művelt világon, történelmi jogokkal bíró országos protestáns egyház, amely iránt az állam s annak kormánya, oly részvétlen stb. volna mint mi irántunk. — Azonban, bármiként szeressük is a szabadságot, nagy hiba lenne tőlünk az a u t o n o m i á t m e r ő b e n ö n c é l n a k tekinteni, holott csak eszököz az, magasabb célok felé. Vallásunk s egyházunk fenntartása és virágztatása, a tudományok szabad művelése és terjesztése, a magyar nemzetiség szilárdítása s önmagához hű fejlődése, — ezek s más effélék lehetnek azon magasabb célok, amelyek felé az autonómia csak eszköz. Amely autonómia nem ily célok felé vezet, hanem inkább a rideg és merev konzerválásnak csökönös barátja, az okos haladásnak ellensége s holmi felekezeti visszaélések s hiányok hivatalos takaró leple, az épen nem érdemes az életre. Már pl. azt, hogy egy p r o t e s t á n s h i t f e l e k e z e t i h u m a n g y m n a z i u m b a n, a tanuló bármikor s bármi esetben is felmentessék a g ö r ö g n y e l v tanulása alól, soha semmiféle okos protestáns autonómia nem kívánhatja, sőt meg sem engedheti, mert magának az egyháznak létérdeke kívánja, hogy művelt világi tagjai közül is, minél többen értsék a görög nyelvet. — A minap egy tekintélyes protestáns gymnasiumról beszéltek, hogy ott egy fiu más helyett

tette le az érettségi vizsgát; egy másik protestáns iskola érettségi vizsgájáról, magok az ottan hivatalosan jelen volt egyének mondák magán körben, hogy a fiuk nagy része rendkívül gyarló volt; de azért mégis átbocsáttatott sok, jelentés pedig sehova sem tétetett. No már azok, akik az autonómiát folyvást efélékre használnák fel eszközül vagy takaró lepelül, csakugyan nem méltók az autonómiára.

Rövid irodalmi szemle és könyvészet.

A közelebbi időkben a következő könyvecskék küldetének be hozzánk :

Der Gustav-Adolf-Verein, die Lilie des evang. Protestantismus! Festpredigt beim Festgottesdienst der 17. Versammlung des nieder-österreichischen Gust. A. Zweigvereins, am 1. Juli in Nasswald gehalten von Dr. J. Szeberényi. Wien, 1877. Müller, Tuchlanben 7. Sr. 11. lap. Ára 20 kr, mely a lahnsatteli iskola javára fordíttatik. Lelkes, szép egyházi beszéd. Máté VI. 28—29 felett. Mind a tartalom, mind a cél jótékonyága megérdemli az illető körök pártfogását.

Szemle a revideált énekes-könyv dallamai és szövegei felett. A magyar ref. énekvezéreknak, orgonistáknak, tanítóknak, műkedvelőknek, általában énekgyűnk barátainak tanulmányozásul írta Ivánka Sámuel főiskolai ének- és zenetanár. Sáros-Patak. Eperjesi Józ. Kis Sr. 76 l. — 16 lapra terjedő zenészetű bevezetés után jő: A tiszántuli hely. hit. egyházkerületi bizottság által revideált énekes-könyv dallamainak g kulcs szerinti átírásánál elkövetett nagy mérvű hibák kimutatása. Itt aztán egyenként, pontról-pontra elsorolja szerző a hibákat s végeredményül azt mondja, hogy az átírássoknak több mint fele hibás; sőt ilyen kemény szöveget is ejt: „ez a könyv egy minden zeneérzék nélküli s a műveltségnek még a legalsóbb fokán álló vásári koldusok kedvéért jelent meg“. stb. Nagyon sajnáljuk, ha szerző ítéletének csak fele része is alapos, mert hiszen nyilván indítványoztatott s végzésileg is kimondatott a tiszántuli egyházkerületi közgyűlésen, hogy a dallamok átírását több szakértők nézzék át. Miként történhetett volna tehát mégis, hogy oly sok hiba bent maradt? Valóban itt az ideje, hogy a dallamok kellemetlen kérdését, az illető szakértők országos tekintéllyel döntsék el. — Műve második részében, a 45-dik lapon kezdve az énekszövegek javításáról szól szerző és itt több ponton túl a célon, amennyiben oly nagyobb mérvű változtatásokat is megengedne sőt mintegy követelne, amilyenek ellen, a dallamra nézve igenerősen tiltakozott. — Abban igazsága van szerzőnek, hogy keveselli a tett javításokat, mert amint fentebb, a 8 dik zsoltár négy első versénél is láttuk, valóban nagyon sok javítandó volna még. Azonban a bizottságnak meglehetek kellő okai a tartózkodásra. — A művecskének különösen zenei részét nagyon ajánljuk a szakértők figyelmébe; tanulmányozzák azt részrehajlatlanul s szóljanak hozzá komolyan, hogy győzzön a mi jobb.

Természetrizai olvasókönyv. A népiskola felső osztályai számára szerkesztette Péterfy Sándor. Budapest. 1878. Grimm és Horavicz Sr. 144. l. Ára kötve 50 kr.

A szatmár-németi h. h. gymnázium Értesítője az 1876/7. tanévről. Szerkesztette Rác Isván ez évi igazgató. Szatmár. 1877. Sr. 25 l. A tanulók száma az év végén összesen 177 volt, legnagyobb az első osztályban, t. i. 56, lekisebb a 6-dikban, t. i. 18.

Első értesítvény a kisujszállási hat. osztályu ref. gymnázium és népiskoláról az 1876—7. tanévről. Összeállítva a gymnáziumi igazgatóság által. Debrecen, 1877. Sr. 15. l. A gymnáziumi tanulók száma az év végén 76 volt, a hatodik osztályban öt, az elsőben 20.

A h. szoboszlói polgári iskolával kapcsolt gymnázium első évi Értesítője, az 1876—7. tanév végén. Szerkesztette Szatmáry György igazgató. Debrecen, 1877. Sr. 19 l. — Tanulók száma az év végén $15+4+7=26$. Kettőn kívül mind református. — Ez az iskola tehát nem református többé, egyházszervezetünk köréből egészen kilépett, traktus és superintendentia néki nem parancsol semmit, s benne két tanszék mégis tiszta egyházi s felekezeti vagyonnal tartatik fen. Kérdés: ha a parányi kivétellel tiszta református Szoboszló várossának nem volt szabad vagy tanácsos, a kebelében lévő autonom ref. felekezeti gymnáziumot alapítvánnyal gyámolítani: hát a szoboszlói ref. gyülekezetnek szabad és tanácsos-e tiszta felekezeti iskolai vagyont, nem felekezeti iskolára fordítani??

A külföldi irodalom mezejéről ezuttal a következőket említjük fel:

Register zum ersten bis fünften Jahrgang der homiletischen Vierteljahrsschrift: „Mancherley Gaben und ein Geist“, redigirt von Emil Ohly. Wiesbaden. Niedner. 1877. Sr. 124 l. 2 márk.

E registerből azok, akik a címzett homilétikai folyóiratot nem ösmerik, azok tartalmáról részletes tudomást szerezhetnek. Akik pedig ösmerik, vagy épen birják ama folyóiratot, hamarabb feltalálhatnak benne valamit ezen register segélyével, amely különben lehetett volna kimerítőbb, bővebb és célszerűbben rendezett. A semminél azonban így is többet ér valamivel.

Geschichte des Kirchengesanges in der deutschen reformirten Schweiz seit der Reformation. Mit genauer Beschreibung der Kirchengesangbücher des 16. Jahrhunderts. Von H. Weber, Pfarrer in Höngg bei Zürich. Zürich. Schulthess. 1876. 8 r. 284. l. — Böven meg lehet belőle ösmerni, hogy mi volt sorsa a ref. német helvétáknál az énekes könyv ügyének; miként állott be hanyatlás, majd jött az új életre ébredés, különbözőféle javításokkal együtt. E művet tehát nem csupán a történelem, hanem az énekügyi reform szempontjából is nagy haszonnal lehetne tanulmányoznunk. Ennek kiegészítője reánk reformátusokra nézve egy másik jeles mű: Histoire du Psautier des eglises reformées. par Felix Bovet. Paris, 1872. 8 r. XVI. és 344 l. Annak idejében felemlítettük volt.

Hase, nagy híró jénai hittanár egyháztörténelmi tankönyve: Kirchengesichte, Lehrbuch zunächst für akademische Vorlesungen, tizedik javított kiadásban is megjelent, Leipzig, Breitkopf und Härtel. 1877. XXII. és 774. l. Ára 10 mark.

Teljesen megjelent már Dr. Hausrath A. nagy híró történelmi művének második kiadása is: Neutestamentliche

Zeitgeschichte. 1873—1877. Heidelberg, Bassermann. Négy részből áll, 1. Die Zeit Jesu, 10 m. 2—3. Die Zeit der Apostel 19 m; 4. Das nachapostolische Zeitalter. 10 m.

Ulrici, Archidiakonus zu Mühlhausen. Die Regelung der kirchlichen Lehrfreiheit. stb. Halle. 1877. Pfeffer.

Nagyfontosságú s korszerű kérdéshez szól e kis füzet, de nem elégtőleg. Azt mondja, hogy nem az egyház hitvallásához, hanem saját hitéhez kell lekötni a lelkészt, s e tekintetben őt egy zsinati bizottság vizsgálja meg szigorúan, és pedig a szerző szerint, amint látszik egyszer mindenkorra. De hátha megtörténik, hogy a lelkész a vizsga letelekor a legőszintébb híve a pozitív uniónak, de három év múlva már egyenesen unitárius vagy pantheista stb. lenne. Minden évben új hitvizsgálat alá vettessék? Efélekkel a tanszabadság nagy kérdése, elégtőleg soha meg nem oldható. Legcélszerűbb lenne ha azok, akik az egyháznak már alaptanait sem osztják, külön egyházzá alakulnának.

Spiesz Edm. Dr. d. Philos. Licent. der Theol. und Privatdocent an der Universität Jena. Entwicklungsgeschichte der Vorstellungen vom Zustande nach dem Tode. Jena 1877. 615. l. 13 mark. Igen jeles mű az összehasonlító vallástudomány nagy fontosságú és széles mezejéről. Végeredménye az, hogy a halhatatlanság hite minden eddig ösmert vallásoknak közös birtokuk. Az új szövetség tana külön műben fog tárgyalatni.

Über gebildete Religionsindifferente und ihre Stellung zu den positiven Religionsbekenntnissen. Von einem Laien. 1877. Leipzig. Schlömp. 50 Pfen. — Szerzőnek mint szabadelvűnek az ortho-doxia nem kell; a radikalizmust tudatlanságnak, az általánosan elterjedt indifferentizmust pedig arcátlanságnak tartja. Azt aztán nem mondja, hogy hova forduljunk s mit tegyünk hát. Egyik jelensége az uralkodó nagy zürzavarnak.

Lange J. P. Grundriss der theologischen Encyclopaedie mit Einschluss der Methodologie. Heidelberg. Winter. 1877. 232. l. Szerzője e műnek a nagy érdemű bonni hittanár; s világszerte ösmert jeles prot. theologus író. Míg Hagenbach Encyclopaediája folyvást megmarad igen használható német tanulói kézi könyvnek, a Lange-ét, mint a mely mélyebbre ható felfogással s tudományos összefüggésben mutatja fel a theológia szervezetét, végzett theológok által is sikerrel használható.

